

P+
MARKT
BOEK 8

Jaargang 20 | nummer 1 | 2021 - 2022

Wanneer mensen
graag meewerken
aan duurzame
transities

De factor
mens

De factor mens
People

Hoe de woningnood
ook kan worden
opgelost 7

Het leven van de
Fairtrade banaan
13

De Hollandse jungle
van Anouk Griffioen 31

De factor mens
Planet

Wilde weiden, groener
dan het Groene hart 39

Een caleidoscoop van sociaal impact-
onderzoek 49

FMO steunt kwetsbare ondernemers 66

De factor mens
Profit

Purpose veilig door Steward Ownership 55

Wat is straks
de waarde van
een circulair
gebouw? 61

Financiering van tropisch
bosbehoud 71

Draai deze P+ vanaf pagina 77 andersom voor
een externe special van 24 pagina's over het
opschalen van duurzame ondernemingen.
P+ draagt geen redactionele
verantwoordelijkheid voor deze bijlage.

Columnisten

Jan Bom
De factor mens
5

Karen Maas
De mens als middelpunt
van materialiteitsanalyse
48

Carol Gribnau
Verbeelding van onderop
54

Marleen Janssen Groesbeek
De jonge financial is
duurzaam, nu de oude
financial nog
60

+ ILLUSTRATIE COVER:
OLIVIA ETTEMA

Websites

Van de artikelen in dit boek
bestaan ook digitale versies,
waarin diverse links naar
interessante websites zijn
opgenomen.
www.p-plus.nl/nl/magazine

P+ is het tijdschrift voor duurzaam ondernemen in Nederland. Het blad wordt door partners verspreid en heeft met de andere P+media een bereik van ruim 20 duizend beslissers en toekomstige beslissers in het bedrijfsleven, bij de overheid, in het hoger onderwijs en bij maatschappelijke organisaties, zowel in Nederland als daarbuiten.

Ook partner worden van P+? Voor meer informatie e-mail: editor@p-plus.nl

Het Groene
Brein

DE HAAGSE
HOGESCHOOL

P+ wordt geschreven en gemaakt door een onafhankelijke redactie.

HOOFDREDACTEUR: Jan Bom

REDACTIE: Dennis Mensink, Hetty Nietsch, Astrid van Unen, Hans van de Veen, Han van de Wiel.

COLUMNISTEN: Marleen Janssen Groesbeek, Karen Maas, Carol Gribnau.

ART DIRECTION: Bureau Boudewijn Boer en Studio 10 / Tineke Kooistra.

FOTOGRAFIE: Kris Bom, Hester Doove, Eduardo Martino, Opmeer Reports.

ARTWORK: Olivia Ettema en Anje Jager.

DRUK: Tuijtel

REDACTIEADRES: Rietsnijderslaan 3, 1394 LC Nederhorst den Berg | T 00 31 (0) 294 255719 | E 06 27 153 000 | E editor@p-plus.nl | www.p-plus.nl

UITGAVE: Atticus b.v.

BEREIK: +20.000 beslissers

ABONNEMENTEN: Nederland: 49,50 euro per jaar, excl. 9% btw (53,96 incl. btw) | Overige landen: 64,50 euro | Studenten: 50 procent korting.

Het abonnement kan elk moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij 1 maand voor vervaldatum bericht van opzegging is ontvangen. Het abonneegeld dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Een abonnement op meerdere exemplaren op aanvraag.

© ATTICUS, 2021 - 2022

Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of vervoelvoudigd

ISSN: 1571-716X

FIRST WORDS **JAN BOM**

De factor mens

Laten we beginnen met een grote fout in duurzaamheidsland. Dat is: denken dat wanneer mensen eenmaal weten dat de zeespiegel stijgt ze hun gedrag wel zullen veranderen. Technische oplossingen kunnen nog zo goed zijn, tot gedragsverandering leiden ze niet.

En waarom niet? Omdat beleidsmakers en techneuten niet luisteren naar de wensen van mensen. En dat als uitgangspunt nemen voor oplossingen.

Het goede nieuws: mensen zijn echt niet te beroerd om zich aan te passen. Iedereen weet nu echt wel dat de aarde opwarmt en dat we dat proces moeten stoppen. Het Journaal en andere media rammen de boodschap er bijna dagelijks in. Maar mensen vinden het jaar 2050 of 2100 nog ver weg en zien voor hun bijdrage graag iets op kortere termijn terug. Een tastbare beloning. Een menselijk gebaar. Dat kan van alles zijn. En het hoeft zeker de noodzakelijke duurzame maatregelen niet onbetaalbaar te maken.

In dit nummer van P+ staan heldere voorbeelden van zulke positieve gedragsveranderingen. Best Practices, zoals we die nu inmiddels al 20 jaar verzamelen en presenteren. Volgens hoogleraar Anke van Hal werkt een 'waarderende aanpak' heel goed. Maar dan moeten deskundigen hun eigen vastomlijnde standpunten wel eerst verlaten en heel bescheiden ('dienend') gaan luisteren naar waar 'belanghebbenden' mee zitten.

Voorbeeldje. In het artikel over Anke worden de ervaringen in een portiekflat in Nederland beschreven. De woningcorporatie had goed geluisterd naar wat bewoners bezighield en kwam met een onverwacht idee. Van Hal vertelt: "Het ging om etageflats waar nieuwe, zuinige ketels geplaatst moesten worden. Daar hadden de bewoners helemaal geen zin in. De overlast van

de verbouwing. Dat lawaai. Zo'n ketel die alleen maar extra ruimte in huis zou innemen. En het was er al zo krap. Ze konden nu hun schoenen al niet meer kwijt. Die stonden buiten de voordeur, in de portiek. Maar niemand die ging klagen van: ik heb geen schoenenrek. Door zo'n rek toen in de portiek te bouwen, met ook de ketel in die schoenenkast, werd een prachtige oplossing gevonden waar iedereen blij mee was."

Andere oplossingen in de energietransitie waar bewoners blij van werden: een gezellige brede vensterbank als gevolg van buitengevelisolatie. Het oplossen van parkeerproblemen in een wijk bij het aanleggen van een warmtenet. In Groot-Brittannië ontdekten gedragswetenschappers dat het betaald aanbrenge van dakisolatie vier keer zo succesvol was als de bewoners als gratis service werd aangeboden om hun zolder schoon en leeg te maken. De Britten zagen niet langer op tegen de rommel van de verbouwing en alle andere bijkomend gedoe.

Zulke praktische oplossingen bleken meer bij te dragen aan een oplossing dan het overdragen van kennis over CO₂-uitstoot. Een wijk in de Canadese stad Toronto die dreigde te verloederen is nu een wereldwijd voorbeeld van hoe je eenzaamheid bestrijdt, hoe mensen samen groenten gingen verbouwen, een community opbouwden waar niet het negatieve, maar het positieve overheerst. En waar in die sfeer alsnog begonnen kon worden met het klimaatbestendig maken van de woningen, wat daarvoor onmogelijk was geweest.

Uit de verhalen in dit nummer van P+ blijkt: als de factor mens centraal staat, kunnen we de wereld nog makkelijk redden. ■

JAN BOM
HOOFDREDACTEUR P+ PEOPLE PLANET PROFIT
(Sinds september 2002)

DUURZAAM ONDERNEMEN

Bedrijven ontkomen er niet meer aan bewust na te denken over de duurzaamheid van hun strategie en de manier waarop zij zakendoen. Wil je als bedrijf je bestaansrecht behouden, dan dien je rekening te houden met circulair ondernemen in een snel veranderende wereld. Maar hoe neem je jouw organisatie mee in de transitie rondom duurzaamheid?

MODULAIR EXECUTIVE MBA IN BUSINESS & SUSTAINABLE TRANSITIONS

Kies voor een flexibele en modulaire Executive MBA met focus op duurzaam ondernemen. Wil jij jouw leiderschapsvaardigheden verder ontwikkelen, professioneel groeien in de materie van bedrijfskunde en management én wil je de industrie op duurzame wijze ontwikkelen? Dan is dit de opleiding die bij jou past.

JUDITH BALK-DE VRIES | DEELNEMER

“Je moet voorop blijven lopen in duurzaamheidsvraagstukken.”

KIJK VOOR MEER INFORMATIE OP
[NYENRODE.NL/BST](https://nyenrode.nl/bst)

NEEM VOOR MEER INFORMATIE CONTACT OP MET ONZE
PROGRAMMA-ADVISEURS BEREND OF DAPHNE:

✉ MMBA@NYENRODE.NL ☎ +31 (0)346 291 001 🌐 [NYENRODE.NL/BST](https://nyenrode.nl/bst)

START MET
DE TRANSITIE
VAN JOUW
ORGANISATIE

Leer de Fusie van Belangenstrategie toe te passen

Hoogleraar duurzaam bouwen Anke van Hal

De factor mens

De mens

PEOPLE **FUSIE VAN BELANGENSTRATEGIE**

centraal

Nederland moet geen miljoen gezinswoningen in weilanden gaan bouwen. Luister liever naar de wensen van stadsbewoners zoals senioren. Die blijven het liefste in hun eigen wijk wonen, maar dan wat kleiner en gezellig bij elkaar. In moderne hofjes bijvoorbeeld, zoals de eerste binnenkort in Amsterdam tegenover Artis wordt opgeleverd. Hoogleraar Duurzaam Bouwen Anke van Hal van Nyenrode Business Universiteit stelt de factor mens centraal om al luisterend de woningnood op te lossen. Ze noemt haar aanpak de 'Fusie van Belangenstrategie'.

Wat het probleem is als je het over de immense bouwopgave in Nederland hebt? De factor mens wordt vergeten. De belanghebbenden met name, mensen met uiteenlopende kennis, die met verschillende deeloplossingen kunnen komen. Heel verrassende plannen zelfs. Hoogleraar duurzaam bouwen Anke van Hal van de Nyenrode Business Universiteit vindt dat er te vaak vanuit een beperkte insteek naar de woningnood wordt gekeken.

Van Hal: "de gangbare gedachte is nu 'er moet een miljoen gezinswoningen bij'. Dat moeten woningen met een tuin zijn want dat is wat gezinnen willen. Vanuit die optiek is bouwen in het buitengebied niet te vermijden. Maar wat blijkt, zo benadrukte onder andere de voormalige Rijksbouwmeester: er zijn nu al veel meer eengezinswoningen dan gezinnen in Nederland. In veel eengezinswoningen wonen ouderen die wel kleiner willen wonen maar niet hun wijk uit willen. Waar zij behoefte aan hebben zijn kleine appartementen binnen hun eigen gemeenschap. Door die te bouwen of bestaande grote woningen in kleinere appartementen op te delen komen hun eengezinswoningen vrij, krijg je doorstroming en hoeft er minder natuur opgeofferd te worden. Er worden ook oplossingen aangedragen die het samenwonen van mensen met uitkeringen bevordert. Daardoor houden ze samen niet meer twee woningen bezet en kunnen beter voor elkaar zorgen. Maar vooral: ze kunnen samenwonend gelukkiger zijn. Er zijn dus

meer oplossingsrichtingen dan alleen maar nieuwe gezinswoningen bouwen. Oplossingen bovendien waarmee meerdere voordelen te behalen zijn."

Praat je bijvoorbeeld over uitkeringen, dan praat je over instanties die nu niet betrokken zijn bij het debat over de bouwopgave. Van Hal verwacht dat zulke partijen toch een constructieve bijdrage kunnen leveren, zoals de Sociale Dienst of de Sociale Verzekeringsbank, die de AOW uitkeert. Van Hal verduidelijkt: "Waarom mogen alleenstaande mensen in de bijstand niet bij elkaar gaan wonen? Waarom wordt hun uitkering dan gestopt? In Tilburg is die blokkade nu opgeheven, op proef. Ik ben heel benieuwd hoeveel woningen hierdoor zullen vrijkomen. En buiten dat: waarom maakt een overheid het mensen financieel onmogelijk om altijd bij elkaar te zijn? Hetzelfde geldt voor alleenstaande gepensioneerden. Gaan zij samenwonen, dan gaat hun AOW terug van ieder 70 procent van het minimumloon naar ieder 50 procent. Samen verlies je dus 40 procent van het inkomen. Ook dat houdt ouderen tegen om hun eigen huis vrij te maken voor jongeren die nu geen start kunnen maken op de woningmarkt. Weeg deze belangen van gepensioneerden ook mee. Nodig deze mensen uit aan tafel en luister naar ze. Ze zullen vast vertellen over eenzaamheid. Dat probleem onder ouderen is zo groot. Een gemeente en instanties moet het financieel mogelijk maken om dit op te lossen. Er is ergens in de stad altijd

Hoogleraar Duurzaam Bouwen Anke van Hal: "Door in plaats van standpunten in te nemen de belangen van mensen centraal te stellen, ontstaat ruimte voor andere oplossingen."

wel een stuk grond op een plein of zo om woonruimte te creëren, met een gemeenschappelijke ruimte om samen dingen te doen."

Van Hal is gecharmeerd van het woonconcept 'Samen Zelfstandig' voor zelfstandig wonende senioren van Syntrus Achmea. "Je ziet nu vaak dat oudere echtparen met gebreken het nog

De Nieuwe Sint Jacob tegenover Artis in Amsterdam, appartementen voor senioren om zo eengezinswoningen in de stad voor gezinnen vrij te maken.

Waarom wil Syntrus Achmea 21ste-eeuwse hofjes?

In vroeger tijden woonden alleenstaande ouderen soms samen in een hofje. Ze woonden er veilig, hadden aanspraak en konden een beetje op elkaar letten. Die Best Practice verdient herintroductie, vond verzekeringsreus Syntrus Achmea, die namens pensioenfondsen al ruim tien jaar in zorgvastgoed belegt. Samen met Zilveren Kruis werd eind 2020 het project 'Samen Zelfstandig' gestart om gemeenten te overtuigen meer ruimte te creëren voor gemeenschappelijke woonvormen voor ouderen. "Nederland vergrijst en ouderen wonen steeds langer thuis", zegt Arthur van der Wal, voorzitter van Syntrus Achmea. "Dat gaat goed tot het moment dat er meer zorg nodig is. Dan blijkt het huis minder geschikt en zorg thuis niet altijd goed mogelijk. Voor een minderheid is een verpleeghuis een optie, maar de meeste ouderen zijn daar dan nog niet aan toe. Voor deze groep willen we een oplossing vinden." Het gaat om een fors deel van de bevolking: in de grote steden bestaat meer dan 50 procent van de huishoudens uit individuele bewoners. Daar vallen ook ouderen onder. Nederland zal in 2040 bijna vijf miljoen 65-plussers tellen, waaronder naar schatting 1,8 miljoen alleenstaanden.

Architect Pim van der Ven, directeur van Juli Ontwerp, is inmiddels bezig om voor de initiatiefnemers drie projecten te realiseren, onder andere in Den Haag en Hellevoetsluis. "Het zijn echt binnengebouwen, die schakelbaar zijn zodat buurtjes kunnen

ontstaan. Mensen krijgen de gelegenheid op zichzelf te wonen, maar ook deel te nemen aan het collectieve. Wij zien het als onze opdracht iets te doen tegen eenzaamheid. Dat is dodelijker dan roken. Een tweede doel is om de mantelzorgers zoals kinderen en kleinkinderen te ontzorgen, omdat ouderen elkaar meer kunnen helpen. Activering is ook een doel. De breingezondheid versterken." In Amsterdam wordt begin 2022 al het project 'De Nieuwe Sint Jacob' opgeleverd, pal tegenover Artis. Heel symbolisch voor deze plek is dat er vroeger het R.K. oude Mannen en Vrouwengasthuis Sint Jacob stond. Met de daarvan bewaard gebleven kapel op de open binnenplaats komen er 305 luxe vrije sector huurappartementen voor de senioren vrij. Jeroen Kemperman, senior manager Strategy & Business van Het Zilveren Kruis over de belangstelling daarvoor: "Het project is zwaar overtekend. Het zijn vooral Amsterdammers die op deze manier in Amsterdam kunnen blijven wonen. Wat er dan gebeurt is net zoiets als 'drie voor de prijs van een'. Onze huurders laten een grotere woning achter, waar een gezin in kan. En dat gezin laat weer een woonplek achter die geschikt is voor een starter. Alles gaat doorschuiven. Dat is wat je graag wil."

www.denieuwesintjacob.nl

"In gezamenlijke wooncomplexen kunnen senioren elkaar helpen, ook al blijven ze zelfstandig"

➤ lang samen volhouden in hun eigen huis, omdat ze elkaar kunnen helpen. Wat de een niet kan, kan de ander nog wel. Valt dan een van beiden weg, dan is ook de ander vaak ineens hulpeloos, omdat deze bijvoorbeeld slecht ter been is. In gezamenlijke wooncomplexen kunnen mensen elkaar toch weer helpen, ook al blijven ze zelfstandig. Zo komen er ook weer huizen vrij op de markt. Er zijn echt zoveel meer oplossingen." Een gezamenlijke buurtgerichte aanpak lijkt bovendien financieel interessant te zijn voor alle huizenbezitters. Van Hal weet zich gesteerd door wetenschappelijk onderzoek: "Onderzoek laat zien dat de mate van woongeluk die mensen ervaren meer wordt beïnvloed door kwaliteiten van de directe woonomgeving dan door die van de woning zelf. De woonomgeving bepaalt zelfs vaak voor meer dan de helft de prijs per vierkante meter. Die onderzoeken gaan wel over voorzieningen in de wijk en groen en niet over een gezamenlijke buurtgerichte aanpak. Maar, je kan je voorstellen dat de sociale cohesie er ook beter van wordt in een wijk."

Dat Van Hal zulke onverwachte partijen naar voren schuift voor het oplossen van een van de lastigste politieke problemen van dit moment komt niet plotsklaps uit de lucht vallen. In 2014 lanceerde zij de 'Fusie van Belangenstrategie'. Bedoeld voor de bouwsector, bleek deze aanpak een universeel karakter te hebben, ook toepasbaar in andere sectoren zoals de landbouw. Van Hal adviseert voor het oplossen van maatschappelijke problemen drie stappen te doorlopen, in een strikte volgorde.

- **Stap 1:** Inventariseer de belangen van de mensen hier en nu. Betrek daarin alle betrokkenen bij een project, ook aanbiedende partijen.
- **Stap 2:** Behartig de belangen met duurzaamheidsmaatregelen, waar de betrokkenen nu en later beter van worden.
- **Stap 3:** Zoek naar (innovatieve) financieringsmodellen die het investeren in dergelijke maatregelen mogelijk maken.

Van Hal over de logica achter dit stappenplan: "Door in plaats van standpunten in te nemen de belangen van mensen centraal te stellen, ➤

Passen vooral familiebedrijven de 'Fusie van Belangenstrategie' toe?

Familiebedrijven hebben alles in zich om de 'Fusies van belangenstrategie' van Anke van Hal toe te passen. Sterker nog: ze doen dit nu al. In de uitgave 'Duurzaamheid en het familiebedrijf' van Nyenrode Business Universiteit leverde Van Hal een bijdrage waarin ze een sprekend voorbeeld naar voren schoof. Het aannemersbedrijf Jos Scholman uit Nieuwegein was toe aan een nieuw wagenpark en kwam tot een opmerkelijk besluit. Er werd gekozen voor waterstof als energieleverancier. De reden: elektrische voertuigen zouden na een halve dag weer opgeladen moeten worden. Scholman zocht partners en vond deze in het Kwaliteit Water Research Institute (KWR) waarmee een gezamenlijke onderneming werd opgestart; Hysolar. Ook de Provincie Utrecht sloot aan toen er een openbaar waterstofstation werd gebouwd: de aanleg hiervan hielp de gedeputeerde om het eigen klimaatdoel te realiseren. Van Hal, concluderend: "Zowel de zakelijke als idealistische belangen van het bedrijf worden behartigd, als die van individuele waterstofrijders en de Provincie. Het hebben van een langetermijnvisie (bijdragen aan het verminderen van het klimaatprobleem) vormde een belangrijke aanjager van dit ambitieuze en succesvolle project."

Dit voorbeeld is geen uitzondering. Op de presentatie van dit boekje en dit onderzoek op Nyenrode werd duidelijk dat juist familiebedrijven het bevorderen van duurzaamheid belangrijker vinden dan persoonlijke winst. Een meerderheid van 68,9 procent van de directies van familiebedrijven is bereid om met minder dividend genoegen te nemen als deze gelden worden geïnvesteerd in duurzaamheid. Dit onderzoek werd uitgevoerd door hoogleraar Roberto H. Flören (RSM hoogleraar Familiebedrijven & Bedrijfsoverdracht bij Nyenrode). Hij constateert dat winst maken op zich ook voor familiebedrijven heel belangrijk is. Slechts 23,3 procent van de directieuren geeft aan duurzaamheid belangrijker te vinden dan zwarte cijfers schrijven. Maar wanneer die winst dan eenmaal gegarandeerd is, stoppen ze dit wel graag in duurzame doelen. Flören: "Het is interessant dat de eigenaren van familiebedrijven een grotere bereidheid vertonen om hun eigen investeringsrendement op te offeren voor duurzaamheid dan dat zij een vermindering van winstgevendheid van het bedrijf accepteren."

Uit het onderzoek bleek ook dat de leiding van familiebedrijven meer wil teruggeven aan de maatschappij dan de directies van niet-familiebedrijven, zoals beursgenoteerde ondernemingen. Bijna 100 procent van de familiebedrijven (97,9 procent) voelt maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dat resulteert bij 79,6 procent tot de drijfveer om daadwerkelijk iets bij te dragen aan maatschappelijke doelen. De sociale waarden binnen een familiebedrijf hebben bij 81,3 procent van de eigenaren een sterke symbolische waarde. Bij niet-familiebedrijven ligt dat percentage maar net boven de helft: 57,9 procent. Bij het in praktijk brengen van duurzame uitgangspunten laten familiebedrijven zich minder leiden door externe factoren als financiers, wetgeving of concurrentie.

Hoogleraar Familiebedrijven Roberto H. Flören: "De koplopers onder de familiebedrijven zeggen dat duurzaamheid op lange termijn betere financiële prestaties oplevert."

ontstaat er ruimte voor andere oplossingen. Je maakt als het ware de taart groter in plaats van te vechten om het grootste stuk. Wensen komen zo bovenaan de lijst van prioriteiten te staan, waardoor ineens alles kan. Neem studenten, die beperkte middelen hebben. Toch kopen ze de duurste telefoons en computers. Ze zetten er andere dingen voor opzij, sparen ervoor en werken ervoor. Die behoefte moet en zal vervuld worden.”

Een eyeopener voor de hoogleraar waren haar bezoeken in 2016 en 2017 aan een hoogbouw-wijk in Toronto (Canada), waar de criminaliteit en verpaupering dreigde op te rukken. Een buurtgerichte organisatie wilde ook voorkomen dat de vervuiling toenam. Het beloofde een lastige klus te worden, vooral door het volstrekt ontbreken van gemeenschapszin in de wijk.

Van Hal trok op met de initiatiefnemers die aan verbetering van de situatie werkten. Ze kwam enthousiast thuis: “Ik werd hier zo ontzettend blij van. Er werd gekozen voor een waarderende aanpak: wat gaat er wel goed? Waar ben je trots op? Gedragswetenschappers begeleiden het project. Er werd een *dreamwall* gemaakt, waar de wensen op stonden die in keukentafelgesprekken naar voren kwamen. Voor het opschrijven van hun droom kregen kinderen een ijsje, ouderen een maiskolf. Je zou denken dat vooral de onveiligheid op straat bovenaan zou komen te staan, maar nee. Ze wilden heel graag een moestuintje en balkons waar ze groenten op konden verbouwen. Er is toen contact gelegd met een moestuinver-

“Respect hebben voor elkaar brengt zo’n dynamiek in het proces, dat er vaak onverwachte oplossingen tevoorschijn komen”

eniging, jongeren werden getraind om op hun beurt weer mensen te leren hoe je groenten moest verbouwen. Omdat de grond was vervuild werden er houten vlotjes gebouwd. Wie timmerde kreeg een certificaat: jij kan timmeren. Bewoners leerden elkaar zo kennen en dat leidde weer tot nieuwe initiatieven. Er werden fruitbomen in het buitengebied geplant, geschonken na crowdfunding.”

Een andere les uit Canada: alle successen moet je cijfermatig onderbouwen om te bewijzen dat een aanpak werkt. Die resultaten werden vervolgens onder de deelnemers en alle andere geïnteresseerden verspreid. Van Hal: “Uiteindelijk is die wijk ontzettend gaan bruisen. Mensen hadden het gevoel: hier worden we beter van. Er werd dus welbewust niet begonnen met het energiezuinig maken van de huizen, maar toen het vertrouwen er eenmaal was, kon dat ineens wel. Er was draagvlak. Van de bewoners had 91 procent geld bespaard op de boodschappen. 94 procent was meer fruit en groenten gaan eten. 100 procent voelde zich meer bij de wijk betrokken. 100 procent had door de deelname aan activiteiten meer vrienden gekregen. Zelfs 88 procent van de mensen die niet meededen hadden meer contacten gekregen.”

Haar fascinatie voor het focussen op belangen begon al eerder, toen ze leerde over de ervaringen in een portiekflat in Nederland. De woningcorporatie had goed geluisterd naar wat bewoners bezighield en kwam met een onverwacht idee. Van Hal: “Het ging om etageflats waar nieuwe, zuinige ketels geplaatst moesten worden. Daar hadden de bewoners helemaal geen zin in. De overlast van de verbouwing. Dat lawaai. Zo’n ketel die alleen maar extra ruimte in huis zou innemen. En het was er al zo krap. Ze konden nu hun schoenen al niet meer kwijt. Die stonden buiten de voordeur, in de portiek. Maar niemand die ging klagen van: ik heb geen schoenenrek. Door die toen in de portiek te bouwen, met ook de ketel in die schoenenkast, werd een prachtige oplossing gevonden waar iedereen blij mee was.”

Andere oplossingen in de energietransitie waar bewoners blij van werden: een gezellige brede vensterbank als gevolg van buitengevelisolatie. Het oplossen van parkeerproblemen in een

wijk bij het aanleggen van een warmtenet. In Groot-Brittannië ontdekten gedragswetenschappers dat het betaald aanbrengen van dakisolatie vier keer zo succesvol was als de bewoners als gratis service werd aangeboden om hun zolder schoon en leeg te maken. De Britten zagen niet langer op tegen de rommel van de verbouwing en alle andere bijkomend gedoe. Zulke praktische oplossingen bleken meer bij te dragen aan een oplossing dan het overdragen van kennis over milieu en CO₂-uitstoot.

Van Hal is ook erg gecharmeerd van de beroemde onderhandelingsstrategie van de Harvard University: “Deskundigen zitten zo vast in hun eigen gelijk. Ze lopen zo vast in hun eigen redeneringen, dat je ze zou willen toeroepen: lees nog eens dat oude kinderboekje waarin tijgers zo lang in de brandende zon moesten rondjes moesten lopen dat ze smolten als boter. Dat probeert deze ‘*Negotiation Theory*’ te doorbreken. Als het over de woningbouw-opgave gaat, zie ik al jarenlang dezelfde partijen vanuit hun eigen perspectief dezelfde dingen zeggen. Om elkaar tot in de krant toe te bekritisieren over diezelfde standpunten. Om echt tot oplossingen te komen, moet je juist gaan luisteren naar alle betrokkenen, om vanuit hun kennis en hun belangen het gesprek aan te gaan. Alleen dan kom je tot een ander en duurzaam perspectief. Respect hebben voor elkaar brengt zo’n dynamiek in het proces, dat er vaak onverwachte oplossingen tevoorschijn komen.” ■

Website

Anke van Hal is betrokken bij het modulaire Executive MBA-programma (mMBA) van Nyenrode Business Universiteit. In de module Transitie, Innovatie en Ondernemerschap gaat zij in op de vraag: hoe krijg je in een publieke omgeving de duurzame transitie in beweging? www.nyenrode.nl

✦ TEKST JAN BOM ✦ FOTOGRAFIE HESTER DOOVE EN P+

Importeur
AgroFair 25 jaar

Het leven van
de Fairtrade banaan

Je kent
mijn niet

Bye Bye banaan

De banaan is het meest verkochte tropische fruit in Nederland. We eten er 15 tot 18 kilo per jaar van. Zo alom in de supermarkt aanwezig, dat niemand er nog over nadenkt, behalve over de prijs. Het is het meest onpersoonlijke en spotgoedkope stukje fruit in de schappen geworden.

Daarom stellen wij de grote onbekende banaan opnieuw voor. Niet de doorsnee banaan, maar de Fairtrade banaan. Dit naar aanleiding van het 25-jarige jubileum van AgroFair. Deze Nederlandse groothandel presenteerde de Fairtrade banaan in 1996 als allereerste in de Nederlandse schappen.

Er is nog een andere, urgente reden voor een hernieuwde kennismaking. Het bananenras Cavendish is een zwaar bedreigd tropisch product aan het worden. Een voortwoekerende schimmel kan het einde van de export betekenen. Dat is al eens eerder gebeurd met een ander bananenras, een halve eeuw geleden. Zijn het de Fairtrade bananenboeren die het gevaar dit keer kunnen keren? Anders is het: *Bye Bye* banaan. >

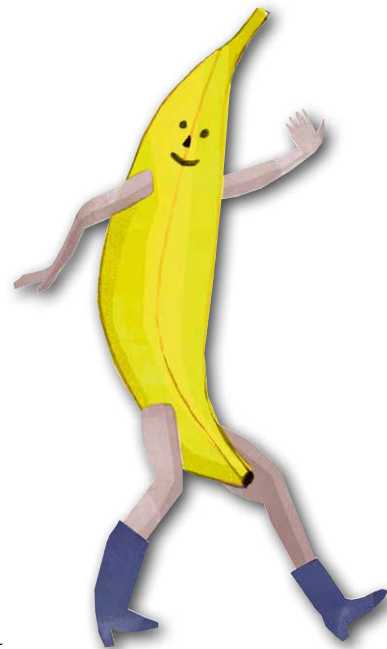
De bananen die op eindeloze plantages groeien hebben geen schijn van kans tegen een oprukkende bodemschimmel. Bananen die groeien tussen andere planten en bomen kunnen wel overleven. Ze beschermen elkaar.

Ik ben veel te goedkoop

16
P+ | 2021 - 2022

Wie de boodschappen doet weet het wel: ik ben een koopje. Doorsnee bananen van Chiquita, DOLE, Fyffes of anonieme huismerken kosten als tros van een kilo net iets minder dan 1,50 euro. Dat is de prijs in de grootste supermarkten als Albert Heijn, Jumbo en de anderen. Behalve wanneer ze gaan stunten. Dan kosten die doorsnee bananen soms nog maar 0,70 euro. Het is een weggeefprijs. Ieder verstandig mens zou zich zou moeten afvragen hoe dit kan, zoals je dat ook doet bij de *fast fashion*-jurkjes in de Primark. Houdt bij bananen ook de prijs de armoede in stand?

Ik weet wel hoe dit komt. Wist u dat in Nederland slechts vijf bedrijven deze hele voedselketen controleren? Hun positie in de keten is zo sterk geworden, dat zij in feite de dienst zijn gaan uitmaken. Ze hebben de consument heel erg verwend. Die wil niet anders meer dan een bos bananen voor een habbekrats. De Lidl bijvoorbeeld zet zwaar in op duurzaamheid. Super. Daarom werd ik als Fairtrade-banaan ook in de schappen gepresenteerd. Ik was net ietsje duurder. Maar wat een teleurstelling. De consument ging naar een andere supermarkt toe om daar een goedkopere banaan te kopen. Dat kan de Lidl zich uiteraard niet permitteren. Ik weet niet wie er meer teleurgesteld was, de Lidl of ikzelf. Want ook ik was eigenlijk al te goedkoop.

Soms kun je mij ook als tros van vijf Fairtrade bananen in de aanbieding voor 1,49 euro kopen. Zonder aanbieding ben ik hooguit 50 eurocent per kilo duurder. Best knap van mezelf, gezien de onfaire inkooppraktijken waardoor producenten – en dus ook hun werkers – afgeknepen worden.

Ik hoop daarom dat de Europese Unie in het kader van de 'Farm to Fork Strategy' zo snel mogelijk met belastingen komt die bananen met een grote milieubelasting extra aanslaan en bananen die een sociaal voordeel bieden juist extra voordelig maken. Daardoor zullen Fairtrade en biologische bananen gunstiger in prijs worden.

De consument ging naar een andere supermarkt toe om daar in plaats van mij een goedkopere banaan te kopen

Een tros bananen kan wel veertig kilo wegen.

Ik bied meer vrouwen werk

Wel eens op een grote bananenplantage geweest? Daar wel eens een zwangere vrouw gezien? Die kans is niet zo heel groot, tenzij het een plantage van een Fairtrade-boer is. Dat er zo weinig vrouwen op bananenbedrijven te vinden zijn, is niet alleen omdat het oogsten van de enorme bananentrossen zwaar werk is, dat vooral door mannen gedaan wordt. Een volwassen tros kan wel veertig kilo wegen. Ik weet dat vrouwenhanden mij daarna heel goed kunnen schoonspelen en gereed kunnen maken voor de export. Ik zie vrouwen dus vooral in de pakhuizen werken, en heel soms het lichtere onderhoud van de plantages doen. Sommige vrouwen krijgen administratief werk, maar zelden in leidinggevende posities.

Dat is de werkelijkheid in de Latijns Amerikaanse landen waar bananen voor de export worden verbouwd, zoals Ecuador, Colombia, Guatemala, Honduras, Peru, Panama, de Dominicaanse Republiek en Costa Rica. Daar is het percentage vrouwen dat op bananenplantages werkt gemiddeld maar 12,5 procent van het totale werknemersbestand. Niet echt een weerspiegeling van de bevolking.

Ik weet wel hoe dat komt. In deze productielanden in Latijns-Amerika landen vinden ze dat vrouwen er zijn om kinderen te krijgen en daarvoor te zorgen. Het is een macho wereld. Grote maatschappijen zijn bovendien heel bang om jonge vrouwen aan te nemen. Stel je voor dat ze meteen zwanger worden. Dan moet er aangepast werk en zwangerschapsverlof worden aangeboden, of gelegenheid zijn om de baby te voeden. Vooral in Ecuador krijgen heel wat vrouwen die zwanger worden gewoon ontslag. En eigenlijk mogen jonge moeders die hun kind de borst geven geen gif meer spuiten, ook al houden de plantages zich zelden aan zulke veiligheidsvoorschriften. Al die faciliteiten kosten geld en die zijn er bijna niet. De marges op bananen zijn al zo klein en worden nog steeds kleiner. Krijgen oudere vrouwen dan wel een kans? Ook dat niet, vanwege de leeftijdsdiscriminatie; mensen die ouder dan 40 jaar zijn maken geen kans meer op werk.

Op Fairtrade bananenplantages is de situatie een heel stuk beter. Ik zou graag willen dat alle vrouwen (en mannen) die in

Sinds 1 juli van dit jaar begonnen de wat grotere Fairtrade plantages zelfs een 'leefbaar loon' uit te betalen, zowel aan mannen als aan vrouwen

de supermarkt bananen kopen wat meer solidair zouden zijn met de vrouwen die werken voor Fairtrade-boeren. Er zijn er genoeg. AgroFair doet via hun coöperaties zaken met maar liefst 5000 kleine boeren. Sinds 1 juli van dit jaar begonnen de wat grotere Fairtrade plantages zelfs een 'leefbaar loon' uit te betalen, zowel aan mannen als aan vrouwen. Dit is vastgelegd in de 'Fairtrade Base Wage for Banana Plantations'. Daarmee ging de bodem naar 70 procent van het vastgestelde leefbare loon omhoog, voor duizenden medewerkers.

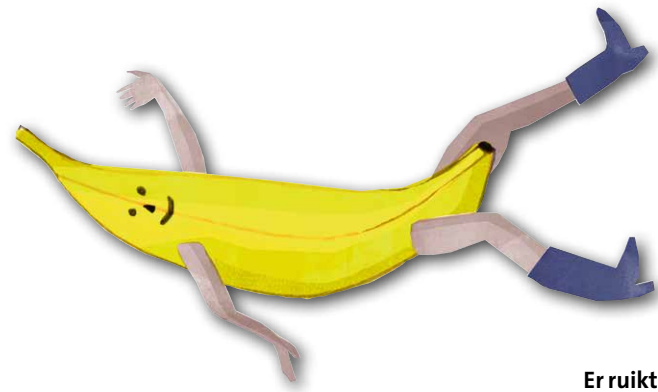
Zo ver zijn de grote Nederlandse supermarktketens voorlopig nog niet. Zij maakten al in 2019 de gezamenlijke afspraak om in 2025 hun bananen overwegend van plantages te betrekken waar de medewerkers een 'leefbaar loon' ontvangen. Het reduceren van de kloof tussen de huidige en de leefbare lonen zou vanaf 2021 beginnen, tot een streefpercentage van 75 procent in 2025. Dat plan ligt niet op schema. Pas in september van dit jaar maakte een van de ondertekenaars, de Superunie, trots bekend 'informatie te hebben verzameld over de huidige lonen'. Superunie koopt weer in via grote spelers als Fyffes en is al blij nu te weten waar Fyffes de bananen vandaan haalt. Waar ik vandaan kom weet AgroFair al een kwart eeuw.

Denk dus eens aan wie mij hebben gewassen en mij in een doos hebben ingepakt, bij het boodschappen doen. >

Vooral in Ecuador krijgen heel wat vrouwen die zwanger worden gewoon ontslag.

Ik word vervoerd op hergebruikt plastic

Langs bananenplantages in Peru en de Dominicaanse Republiek liggen langs de weg grote hoeveelheden plastic

Er ruikt niets zo scherp als verbrand plastic. Die lucht hangt vaak op bananenplantages. Het komt van het verbranden van de plastic zakken waarin trossen bananen opgroeien. Ze moeten ervoor zorgen dat bananen niet door insecten aangevreten worden. De zakken worden daarom geïmpregneerd met insecticide. De consument wil dat bananen mooi geel en gaaf in de winkel liggen en dus ook niet door vogels zijn aangepikt. Zakken worden wel hergebruikt en gewassen, maar dat is niet zo best voor de gezondheid van de vrouwen, die dit karweitje meestal doen. Een hele schrijnend verhaal is dat over vrouwen op een plantage in Ecuador die geen beschermende kleding kregen en de gewoonte hadden van de plastic groeizakken schorten te maken. Zij kregen kanker aan de baarmoeder.

Uiteindelijk belandt er een enorme hoeveelheid plastic op de afvalberg, die wordt aangestoken. Langs bananenplantages in Peru en de Dominicaanse Republiek liggen langs de weg grote hoeveelheden plastic. In Peru alleen al worden er jaarlijks zo miljoen zakken gebruikt.

Als Fairtrade-banaan zag ik laatst een nieuwe machine op een plantage in Peru arriveren. De plastic groeizakken werden niet verbrand maar gesmolten. Ze werden omgevormd tot hoekprofielen voor pallets, waarop de dozen bananen vervoerd worden. Doel is om zo jaarlijks zoo duizend pallets te verstevigen. Als het lukt, moet zo alle bananenzakken in Peru uiteindelijk een tweede leven krijgen. En zo kom ik dus over een tijdje in Nederland aan. >

De consument wil dat bananen mooi geel en gaaf in de winkel liggen.

Ik ben bijna biologisch

Ik ben als Fairtrade banaan met veel en veel minder bestrijdingsmiddelen behandeld dan gewone bananen. Mijn soortgenoten op grote plantages krijgen elk jaar tot 45 keer toe een 'douche' van in totaal 200 liter giftige bestrijdingsmiddelen per hectare over zich heen. Onder andere om te voorkomen dat hun bladeren onder de brandende zon bruin worden door de schimmelziekte Black sigatoka. Daar vliegt dus bijna elke week een sproeivliegtuig met Calixin en Macozeb overheen. De piloot kan niet altijd voorkomen dat de wind de gifwolk ook over woningen en rivieren blaast. Bij de gebruikte middelen om met de hand te sproeien zitten herbiciden als Gramaxone, Paraquat, Calixin en Mancozeb. Deze zijn in Europa verboden.

Ik snap heel goed dat Nederlandse consumenten die dit weten zich afvragen: wat blijven er voor residuen van al dat gif achter in de banaan die ik nu eet? Zijn de toegestane hoeveelheden wel acceptabel? Hoe streng controleert de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) eigenlijk op reststoffen? Kun je daar blind op vertrouwen?

Ik kan iedereen geruststellen. Bij onderzoek van NVWA bij AgroFair vonden ze in 2018 bij mijn partij uit Peru helemaal niets terug. Logisch, dit was toevallig een partij biologische bananen. In hetzelfde onderzoek bij Chiquita Fresh Nederland troffen ze in een partij bananen uit Panama onder andere 0,24 milligram per kilo Azoxystobin aan en 0,72 milligram Thiabendazool (beiden tegen schimmelziekten). Dat mag dan ruim onder de toegestane hoeveelheid zitten, maar lekker klinkt het niet.

Tegen al die mensen die twijfelen zeg ik: koop mij. De strenge regels van de Fair Trade organisatie over verboden bestrijdingsmiddelen zijn er om de gezondheid van de werknemers te beschermen. Er is een rode lijst van middelen waar ik nooit mee mag worden bespoten, een gele lijst van liever niet te gebruiken chemicaliën en een steeds kleiner worden oranje lijst van 'beperkt toe te passen' stoffen. Dat is nodig. Ik hoor veel te vaak dat werkers op die eindeloze niet Fairtrade-plantages vruchtbaarheidsproblemen krijgen, huidziekten, nierfalen, leverfalen, hartfalen, kanker. Mannen en vrouwen.

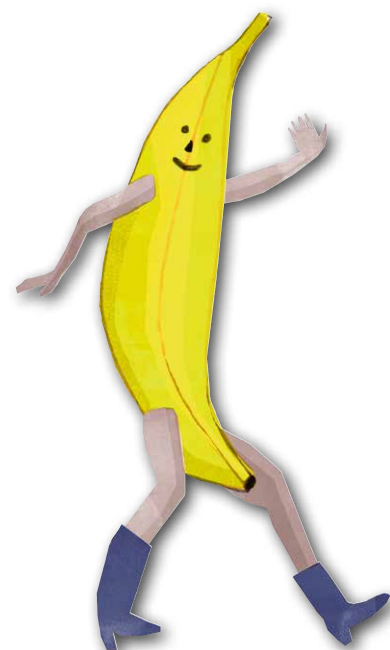
Dus... de veel kleinere plantages zijn voor mij als plek om op te groeien ook veel veiliger. Als Fairtrade banaan uit Ecuador ben ik zelfs bijna biologisch. En voor wie zelfs dat nog niet goed genoeg is, kan mij ook als 100 procent biologische banaan kopen: als Organic Eko Oké-banaan. Niet elk klimaat is geschikt om die hoge ambitie waar te maken. Toch heeft AgroFair ook in het grote bananenland Ecuador telers van biologische bananen zitten, net als in de Dominicaanse Republiek en in Peru.

Dat Fairtrade bananenboeren heel wat minder giftige bestrijdingsmiddelen gebruiken, is heel bijzonder. Zeker wanneer je weet dat ik met 47 procent tot het meest geteelde ras ter wereld behoor, de 'Cavendish' banaan. Zo goed als 100 procent van de exportbananen zijn Cavendish-soorten. Mijn bestaan is in gevaar door een onuitroeibare bodemschimmel; De Fusarium Tropical Race 4 (TR4), ook wel bekend onder de naam 'Panama-ziekte'. De schimmel dringt via de bodem de wortels van de bananenplant binnen en zorgt voor verstoppingen. Mijn moederplant krijgt steeds minder water en voeding. Uiteindelijk verwelkt ze en gaat ze dood. Deze bedreiging is in Midden- en Zuid-Amerika nog maar heel recent. Deze nieuwste variant van een oude schimmel arriveerde in 2019 vanuit Azië in Zuid-Amerika, voor het eerst in Colombia en bereikte in 2021 ook Peru al.

Het is al eens eerder gebeurd dat het fusariumschimmel een hele familie van me heeft uitgeroeid. In de jaren vijftig stopte de hele export van de soort 'Gros Michel'. Dat komt ervan als je eindeloos veel dezelfde bananen naast elkaar laat groeien, als monocultuur, zonder andere gewassen en bomen er tussenin en er omheen. Familieleden van mij groeien zelfs hoog in de bergen tussen het groen: de bosbanaan. Die komt ook wel eens naar Europa. Het is een heel exclusief nichtje.

Universiteiten en onderzoeksinstituten doen in alle urgentie onderzoek om erachter te komen welke rassen bananen nog bestand zijn tegen deze gevreesde schimmel. Sommigen willen mij weerbaarder maken door middel van genetische modificatie. Krijg ik een gen van een organisme ingeplant, dat de schimmel weghoudt. Ander willen met laboratoriumtechnieken al bij mij aanwezig DNA versterken. Onderzoekers kijken ook naar welke natuurlijke omstandigheden voor een betere weerbaarheid zorgen. Daar voel ik me eerlijk gezegd een stuk beter bij. Het roept herinneringen op aan vervlogen tijden toen ik nog als wilde banaan aan de randen van het tropische regenwoud in Zuidoost-Azië groeide. Het is al gauw 7.000 jaar geleden dat daar voor het eerst een mens proefde of ik misschien lekker smaakte.

Gelukkig heb ik een grote familie, met wel 400 verschillende vertakkingen. Ik heb de hoop dat een van ons het gaat overleven. >

De strenge regels van de Fair Trade organisatie over verboden bestrijdingsmiddelen zijn er om de gezondheid van de werknemers te beschermen. En dus ook de consument in Nederland.

Op naar de voedselbosbanaan

Bananentelers zitten in alarmfase rood. Nu al zijn er plantages in Zuid-Amerika die onder quarantaine staan.

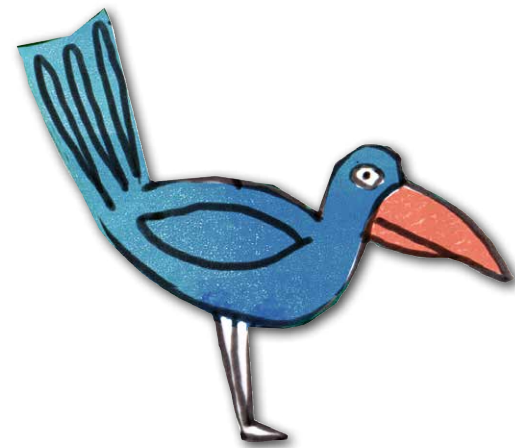
In de bodem schuilt de schimmel die de bananenplant aanvreet en dood. Daar is niets tegen te beginnen.

Directeur Hans-Willem van der Waal van AgroFair staat in dit jubileumjaar voor een kruispunt van wegen.

Gaat de wereld naar een met gentechnieken bewerkte bananenplant, die resistent is tegen de schimmel?

Of gaan de Fairtrade boeren hun bananenplantages inrichten als voedselbossen? De levens van vele

duizenden bananenboeren hangen van deze keuze af.

Het lijkt niets bijzonders dat de directeur van AgroFair op zijn computer laat zien. We zien een brede, snelstromende rivier aan de rand van het tropisch regenwoud. Foto's ook van locals die groene bananentrossen vanuit kano's nogal ruw op de kant smijten.

Maar dan noemt Hans-Willem van der Waal (1970) het ras van deze bananen. En dat is wél heel bijzonder. Is dit de 'Gros Michel'? Dat is toch de soort banaan die een halve eeuw geleden is uitgestorven? Ten onder gegaan aan een kwaadaardige schimmel in de bodem? Hoe kan dat nou? Alle grote exportplantages waren gedwongen een nieuw ras aan te planten. Daar had die eerste generatie van de bodemschimmel geen vat op. Zo was het toch?

Van der Waal verduidelijkt: "Hier zijn we in Costa Rica, vlakbij een van onze Fairtrade bananenplantages. Je kunt daar een stukje weg nemen dat ophoudt bij de rivier. Er is daar geen brug. Welbewust niet. De bevolking wil rust. Aan de overkant van het water zie je het land van de inheemsen. Daar zie je de bananen al groeien. Tussen de cacaostruikjes en de bomen van het bos. En dat is dus inderdaad die uitgestorven banaan. Die groeit daar zonder kunstmest en zonder chemische bestrijdingsmiddelen gewoon door. Het verhaal wil dat deze bananen als plantjes zijn meegenomen toen de werkers werden ontslagen omdat de plantages met 'Gros Michel' werden opgeruimd. Ze moesten thuis toch nog iets te eten hebben, zonder loon om voedsel te kunnen kopen. Daar tussen al die andere gewassen in hun eigen tuintjes bleek de banaan geen last meer van de schimmel te hebben. Ik had hierover gehoord. Ik wilde dit heel graag zelf zien."

Van der Waal staat als directeur van de grootste Fairtrade en biologische bananengroothandel in Europa voor een gigantische opgave. Alles wat de afgelopen 25 jaren door AgroFair is opgebouwd staat op het spel. Niets is zeker. De vierde generatie van de bodemschimmel met de naam TR4 rukt op in de Zuid-Amerikaanse bananenlanden en verwoest ook nu weer plantages, zowel in Colombia als in Peru. Er kan niet tegen gespoten worden, zoals tegen insecten of andere schimmels die de bladeren aantasten. Daar kun je nog met een sproei- ➤

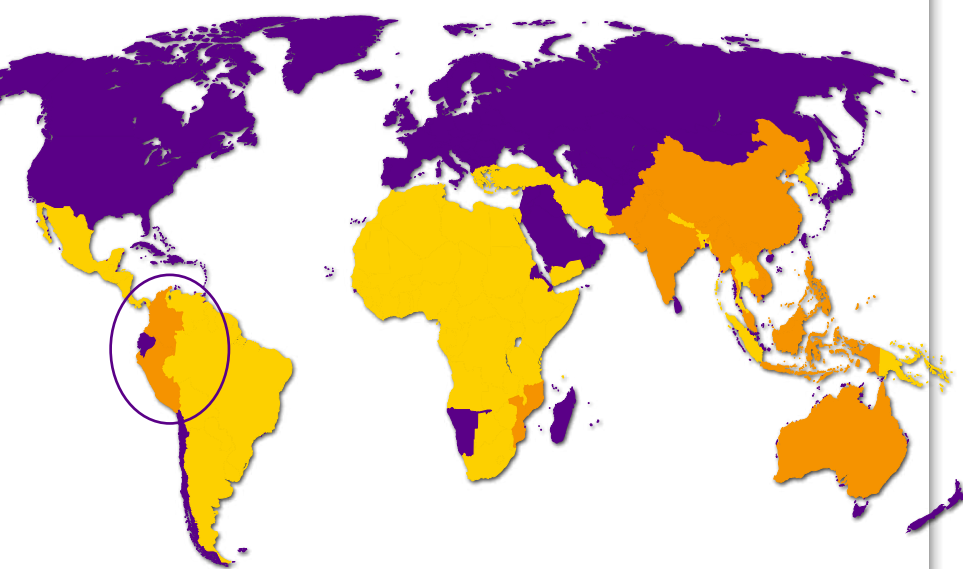

Directeur Hans-Willem van der Waal van AgroFair: "Ik hoop dat er over 25 jaar voedselbosbananen bovenin het schap van alle supermarkten liggen."

Waar komt het woord banaan vandaan?

Een banaan lijkt ergens op. Sigmund Freud wees ons op allerlei fallische symbolen die ons onderbewustzijn prikkelen. Maar zo dachten mensen niet altijd. Banān is het Arabische woord voor 'vinger' en 'teen', niet voor het mannelijk geslachtsdeel. Al voor de Kruistochten in de Middeleeuwen werd de vrucht gekweekt in Palestina, het huidige Israël. Maar wat moesten die Kruisvaarders eenmaal thuis met zo'n benaming voor een vrucht die in West-Europa toch niet wilde groeien? Waarschijnlijk is daarom dat het woord ontleend is aan het Portugese woorden 'banano' (banaanplant) en 'banana' (banaanenvrucht). En de Portugezen namen het woord weer van de bevolking van Guinea over, in Afrika. Portugese schrijvers uit de 16e eeuw noteerden 'bananas' als de Congolese en Guinese naam voor 'een hele smakelijke kromme gele vrucht'.

De andere naam 'pisang' komt uit het Maleis. Met het verdwijnen van de Nederlandse oud-Indiëgangers hoor je bijna geen mensen meer om een 'pisang' bij de groenteboer vragen. Het is wel een uitdrukking gebleven voor iemand die de klos is. Als er op de banaanplantages niet voor een structureel andere aanpak wordt gekozen, is de banaan straks zelf de pisang.

- Landen waar Cavendish-bananen groeien
- Landen waar TR4 is aangetroffen

Dit kaartje toont dat de bodemschimmel TR4 is overgestoken van Zuidoost-Azië en Australië naar Zuid-Amerika. De besmette, oranjegekleurde gebieden zijn Colombia en Peru. Het zijn landen waar ook onze bananen vandaan komen.

“Tussen al die andere gewassen bleek de met uitsterven bedreigde banaan geen last meer van de schimmel te hebben”

➤ vliegtuig overheen. Deze fungus zit onbereikbaar in de grond, om zich van daaruit te voeden met de wortels van de banaanplant. Vooral in monoculturen is de banaan weerloos tegen deze schimmel. De besmette plantages zijn quarantainegebied geworden.

En was dit maar het enige probleem. Er staat de komende 25 jaar nog veel meer op het spel. De banaanhandel lijkt nog het meeste op een potje Monopoly dat is bezaaid met hindernissen. Het spel is al een tijdje gaande en Van der Waal overziet de bereikte resultaten. Die allereerste Fairtrade banaan uit Ghana, in 1996 uitgereikt door pionier Nico Roozen aan de minister van Economische Zaken. Het eerste schip met Fairtrade-bananen uit Ecuador, dat aanlegde in de Rotterdamse haven. De eerste grote bestelling van Zwitserse supermarkten, zoals de Coop, goed voor twintig vrachtwagens bananen in de week. Twee Britse supermarktketens, die in 2007 volgden. De opkomst van de biologische variant, waarvan het volume dat van de Fairtrade banaan in 2014 evenaarde. Inmiddels staan er twee keer zoveel biologische bananen in de opslag van AgroFair in Barendrecht. De biobanaan neemt in omzet een steeds grotere voorsprong op de Fairtrade banaan.

En dat is eigenlijk heel gek, vindt Van der Waal. Alle grote Nederlandse supermarkten streven naar een 'leefbaar loon' voor de medewerkers van de plantages die hun bananen leveren. Die afspraak is onder de vlag van IDH (Initiatief Duurzame Handel) in 2019 vastgelegd in het 'Banana Retail Commitment'. In 2025 moet 75 procent van de verkochte bananen in alle winkels afkomstig zijn van plantages waar de werknemers een 'leefbaar loon' ontvangen. Dan zou je verwachten dat er juist extra steun voor deze 'sociale Fairtrade-banaan' zou komen die een financiële premie aan de boeren doorgeeft.

Hij laat een infographic zien. Het zijn staafdiagrammen die sterk in grootte variëren. Elke staaf staat symbool voor een land. “Wij hebben voor al onze eigen producenten in kaart gebracht wat een doos bananen extra zou kosten als de medewerkers een leefbaar loon zouden ontvangen. Je ziet dat het verschil in Costa Rica tussen het nu betaalde loon en een leefbaar loon het kleinste is: 0,40 dollar per doos. Dat is 2 cent per kilo. Dat is helemaal niets, als je het vergelijkt met de prijzen van een kilo bananen in de supermarkt: 1,89 euro, voor biobananen 1,99 euro. In andere landen is dat verschil wel groter, in de Dominicaanse Republiek nog het meest, met zo'n 2,50 dollar per doos. Daar schrok ik nogal van. In Nicaragua moet er ook nogal wat bij: 1,50 dollar per doos.”

“De discussie over het leefbaar loon maakt Fairtrade relevanter dan ooit”

Het invoeren van een 'living wage' is complex. Van der Waal zou het liefste hebben dat alle banaanlanden tegelijkertijd wetgeving invoeren met minimumlonen die voldoende hoog zijn. Dan zijn alle problemen opgelost, zijn er geen ingewikkelde loonvergelijkingen met lokale verschillen nodig, onderzoeken naar alle variabelen, afspraken die moeten worden bijgesteld omdat de situatie steeds weer verandert.

Zou het Fairtrade-label voor een versnelde invoering van een leefbaar loon kunnen zorgen, bij gebrek aan eensgezindheid onder de banaanproducerende landen om de nationale arbeidswetgeving aan te passen?

“Als supermarkten een klap willen maken, dan is overschakelen op 100 procent Fairtrade een fantastische stap. Daarmee geef je de boeren de zekerheid dat ze die loonstap ook kunnen maken. De Fairtrade premie mag daarvoor gebruikt worden. De discussie over het leefbaar loon maakt Fairtrade relevanter dan ooit. Dat is de meest praktische manier als je snel iets wilt doen. Zo trekt je de hele loonvloer omhoog. Ook grote producenten kunnen Fairtrade worden. De werkelijkheid is echter dat er een heel groot aanbod is van Fairtrade bananen, maar dat wordt niet allemaal verkocht.”

Zo'n stap van de supermarkten zou een fantastisch verjaardagscadeau voor AgroFair zijn.

“Het coronajaar was hét jaar geweest om dit kleine stukje verschil te regelen, zonder dat het iemand geld had gekost. De banaanprijs was in 2020 enorm naar beneden gegaan door de lage olieprijs, waardoor de scheepvaartkosten mee daalden. En dan was er ook een lagere dollarkoers. Zo'n kans is er maar één keer. Wanneer je toen had gezegd: we geven die korting door de goedkopere vrachtkosten door om de bodem onder de lonen omhoog te brengen, dan had niemand verlies geleden. Ook de supermarkten zouden niet minder verdienen dan het jaar daarvoor. En als de prijzen daarna weer zouden gaan, zoals nu het geval is, met duurder olie en een hogere dollarkoers, dan doet het nog steeds niemand pijn.”

Nu die prachtige kans ongemerkt voorbij is gegaan, blijft er algemene kritiek. Van der Waal: “Waarom zoveel aandacht voor ons slavernijverleden en zo weinig aandacht voor moderne slavernij, de positie van mensen die op de banaanplantages werken? Ze zijn wel vrij, maar ander werk is er niet en ze krijgen te weinig loon om fatsoenlijk van te kunnen leven. Ze kunnen niet sparen. Ze hebben vaak niet genoeg geld om naar een ziekenhuis of een dokter te gaan voor hele basisingen. Het is moeilijk om hun kinderen naar school te sturen.” ➤

Wat is de duurste banaan aller tijden?

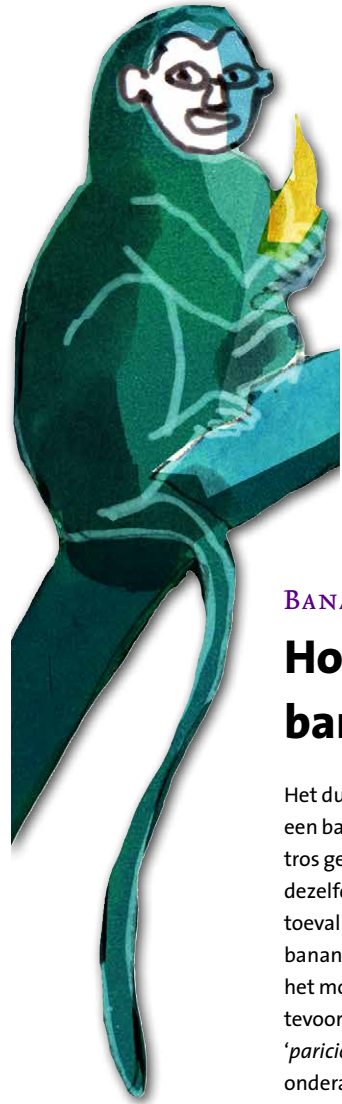
De beroemdste banaan aller tijden is die van Andy Warhol. Gemaakt voor een albumhoes van de rockgroep Velvet Underground (met Lou Reed) beroemder dan de muziek zelf. Het originele schilderij van de al wat zwart wordende banaan bracht op een veiling in 2014 maar liefst 105,4 miljoen dollar op. Minder bekend is dat Warhol ook een banaan op een van de eerste consumentencomputers tekende. Met enorme vierkante pixels. Deze Commodore Amiga 100 had in de jaren tachtig nog nauwelijks geheugencapaciteit. Ook een afbeelding van 1985k van deze felgroene banaan is inmiddels geveild, als NFT, met digitale handtekening die bewijst dat de afbeelding van de originele file (op floppy disc) afkomstig is. De opbrengst bij Christie's was 250 duizend dollar.

De duurste 'echte' bananen groeien in Japan. Het bedrijf 946 Bananas heeft een variëteit van de 'Phantom Gros Michel' gekweekt die ook in een kouder klimaat tot bloei komt. In 2020 ging de eerste bananen oogst de markt op. De prijs: 10,40 dollar per stuk. Dat is dus bijna 9 euro voor één enkel banaantje.

Waarom glij je uit over een bananenschil?

Uitgegleden over een bananenschil. Het is een oud beeldgrapje. Zelden dat iemand zich afvraagt: wat maakt die bananenschil eigenlijk zo ontzettend glad? Het antwoord werd door wetenschappers onderzocht. Ze ontdekten dat wanneer er druk op de schil wordt gezet, er chemische stofjes vrijkomen: polyaccharide moleculen.

De Fairtrade organisatie maakt graag ook andere eigenschappen van de schil bekend. Je kunt er zelfs je schoenen glanzend mee oppoetsen. Sterker nog: potassimun is een belangrijk ingrediënt in schoensmeer. De binnenkant van de schil is ook geschikt om jeukende insectenbeet mee te behandelen. Er zit een ontstekingsremmer in.

BANANENWEETJE #4

Hoe lang is een banaan zwanger?

Het duurt ongeveer negen maanden voordat een bananenplant volgroeid is en de eerste tros geoogst kan worden. Toevallig is dat dezelfde draagtijd als die van een mens. En toevallig hebben de Spaanstalige kwekers van bananen ook tal van namen die refereren aan het moederschap. Wanneer de tros tevoorschijn komt uit het bladerdek heet dit 'parición', ofwel 'geboorte'. En wanneer er onderaan de stam nieuwe scheuten ontstaan, heten deze 'hijos', ofwel 'kinderen'. Want deze kinderen zijn de toekomstige bananenplant.

HET NARRATIEF VANUIT EEN FAIRTRADE BANANAAN

Deze weetjes inspireerden om dit artikel vanuit het narratief van een Fairtrade banaan te schrijven. Deze tropische vrucht moet nodig uit de anonimiteit getrokken worden.

Ter inspiratie lezen we over de 'Actor-Network Theory' van onder andere Bruno Latour, waarbij voorwerpen een zelfstandige rol spelen en participeren in menselijke systemen. De klassieke tegenstelling tussen 'mensen' en 'dingen' vervaagt bij Latour. Deze tak van de sociale wetenschappen stelt dat een theorie pas succesvol is wanneer ze erin slaagt een hele reeks elementen (mensen, dingen, concepten) in een bepaalde formatie te mobiliseren.

Lector Kim Poldner van de Haagse Hogeschool past deze denkwijze toe in een podcastserie over circulaire producten: 'Wasted Tales'. Door in de huid te kruipen van objecten zoals een zonnepaneel, een mondkapje of een ecologische uitvaartkist geeft ze een stem aan de minder zichtbare aspecten van de circulaire economie. Bij Poldner kregen voorwerpen namen als Eleanor, Huxley en Penelope.

Zoek op Spotify naar 'Wasted Tales'

"Het coronajaar 2020 was hét jaar geweest om een leefbaar loon in te voeren omdat het toen niemand geld had gekost"

Van der Waal heeft een bijzondere achtergrond. Hij studeerde chemische technologie, wat hem nog steeds goed van pas komt. De meeste bananen zouden de export niet eens halen, wanneer ze niet ondergedompeld zouden worden in een mix van chemicaliën. Managementwetenschappen werd zijn tweede liefde, duurzaamheid en impactmeting zijn huidige. Hij studeert nu bij Karen Maas aan de Erasmus Universiteit, bij het Impact Centre.

Bijzonder is ook dat de managing director een belangrijke rol speelde in de komst van mango's in Nederland. "Een prachtig project van de ontwikkelingsorganisatie ICCO, waarvan ik toen adviseur was. Iedereen deed mee, ook Albert Heijn. Vandaag kopen ze nog steeds mango's in, alleen niet meer Fairtrade, maar wel biologisch. Die worden door onze collega's van Eosta geleverd, die weer niet in bananen doet. Vanuit sociaal oogpunt gezien is het een reusachtig succes geworden. In het mangoseizoen werken er 1250 mensen. Alles top of the bill, state of the art. Hoe zeg je dat in het Nederlands? Moderne fabriek. Een geslaagd project."

Zijn Afrikaanse ervaring komt nog steeds goed van pas bij AgroFair. Nu hij heeft gezien hoe robuust een uitgestorven gewaande banaan in een meer natuurlijke omgeving kan zijn, graaft hij in zijn geheugen naar mogelijke nieuwe teeltplannen voor de boeren. Dat meedenken zit in de genen van het bedrijf, stelt hij. "We willen niet alleen een labeltjesorganisatie zijn, een plakkertjesplakker. We noemen ons concept actieve duurzaamheid. Verder gaan dan de normen."

We kijken weer naar de foto langs de rivier in Costa Rica. Hoe kunnen Fairtrade boeren een commercieel haalbare versie maken van deze Best Practice? Van der Waal: "Hier is men niet alleen met die banaan bezig, maar ook met cacao en andere voedingsgewassen. Die mengteelt kun je verder uitbreiden. Je kunt er ook acaciabomen tussen zetten, ook al duurt het lang voordat je het hout kunt verkopen. In West-Afrika, waar ik een paar jaar woonde, groeit een acacia-achtige boom die ook zaden oplevert met een enorm hoog eiwitgehalte. Als je die fermenteert, kun je er een soort Maggi van maken. In Afrika wordt daarmee gekookt, maar worden de zaden ook als vleesvervanger gebruikt. Ik zit aan dit soort mogelijkheden te denken. Er kan van alles, maar het zal de banaan wel duurder maken."

Terug naar het ecologiseren van de bananenteelt. Dan zou de nieuwe variant van de oude schimmel wel eens een 'blessing in disguise' kunnen zijn, omdat de grote plantages wel iets moeten doen om te kunnen overleven. Anders is het Bye Bye banaan.

"Die grote spelers zullen eerder naar oplossingen zoeken in de

Van der Waal: "Waarom zoveel aandacht voor ons slavernijverleden en zo weinig aandacht voor moderne slavernij, de positie van mensen die op de bananenplantages werken?"

richting van genetische modificatie. Daar wordt nu al aan gewerkt. Ze hebben in een wilde banaan al een gen gevonden, dat resistent is voor de schimmel. Alleen is de vraag nu: hoe krijg je dat gen in de Cavendish-banaan? Ook aan de Wageningen University is men er druk mee bezig. Dat wil ik ook zeker niet afschieten. Uiteindelijk is de mens al duizenden jaren bezig met het veredelen van de banaan."

Heeft u voor de komende 25 jaar een voorkeur voor deze oplossing, of voor versterking van een ecologisch systeem?

"Met gentechnologie wordt het uiteindelijk toch weer een herhaling van zetten. Na verloop van tijd doemt er ergens weer een nieuwe variant van de schimmel op. Het past zich aan. We hebben nu de TR4 en dat willen zeggen, dit is de vierde variant. De 'Gros Michel' werd slachtoffer van TR1. Krijgen we na genmodificatie TR5? Ondertussen gaat de wereld maar door met kunstmest strooien. Er moet juist veel meer CO₂ door de bodem worden opgenomen. Ik denk dat agrofóresty een veel weerbaarder systeem oplevert. We moeten kijken hoe we daar gaandeweg gaan komen."

Wie gaat daarin vooroplopen? De kleine Fairtrade boer, of de grote kapitaal-krachtige plantagemaatschappij?

"Ik denk dat het van de middelgrote Fairtrade en biologische

plantages gaat komen. Bedrijven van 200 tot 300 hectare groot. Het moet niet te klein zijn. Een organisatie moet voldoende schaal hebben. In Panama hebben we een toeleverancier met drie plantages van ieder rond de 150 tot 180 hectare. In Nicaragua zijn ook grotere Fairtrade-bedrijven. Er moeten hele goede ecologen op worden gezet, een goede begeleiding door wetenschappers. Dan zou een mooie toekomstwens gerealiseerd kunnen worden. Het onderwerp leeft. Mijn dochter van 10 vroeg mij zelfs laatst: 'weet jij wat een voedselbos is?' Dat leren ze nu al op school."

Zij is over 25 jaar een consument van 35 jaar.

"Ik hoop dat er over 25 jaar voedselbosbananen bovenin het schap van alle supermarkten liggen. Omdat zij dat echt wil." ■

www.agrofair.nl

♦ TEKST JAN BOM ♦ ILLUSTRATIES OLIVIA ETTEMA ♦ FOTOGRAFIE P+ EN EDUARDO MARTINO

Impact Centre Erasmus from Purpose to Impact

In de Hollandse jungle
van Anouk Griffioen

Impact Centre Erasmus

Impact Centre Erasmus is een onderwijs- en onderzoeks-instituut verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Impact Centre Erasmus wil met impact denken, meten en sturen organisaties stimuleren de grootst haalbare maatschappelijke bijdrage te leveren. Waardoor mensen en middelen bewust en effectiever worden ingezet om economische, maatschappelijke en ecologische ambities te behalen. Impact Centre Erasmus werkt met en voor het bedrijfsleven, de overheid, NGO's en goede doelen. Impact Centre Erasmus wil inspireren door onderzoeks initiatieven, project onderzoek in opdracht en opleidingen aan professionals en executives aan te bieden.

Onderzoeksalliantie Conscious Business

Op zoek naar 10 bedrijven die hun passie voor wezenlijke verandering willen onderbouwen en delen!

Een Conscious Business wil het goed doen voor ál haar stakeholders. Conscious Business is een model waarvan we de componenten kennen maar nog niet de dynamiek van implementatie. Er is theoretisch al best veel onderzocht. Dit gaan we bundelen en inzetten. Op zoek naar bedrijven die weten dat het anders kan. Samen bewijzen we dat een conscious business succesvol is voor ál haar stakeholders!

Executive Program Corporate Social Responsibility

"Het heeft mijn denkraam over duurzaamheid verbreed."

Maak je als MVO beleidsmaker, adviseur of andere betrokkene vandaag de juiste keuzes voor morgen? Het Executive Program CSR maakt de thematiek inzichtelijk en stelt de kansen en dilemma's centraal. Daarnaast kent het omvangrijk alumni netwerk. De opleiding bestaat uit drie modules die los te volgen zijn:

1. CSR Ethiek, Integriteit en dilemma's
2. CSR Strategie & Management
3. CSR Audit & Rapportage

**Al meer dan 15 jaar
toonaangevend!**

Instapmomenten mei 2022

Executive Program Conscious Business

Bedrijfsvoering in de nieuwe economie

Vertaal bewust ondernemen naar winst voor alle stakeholders. Concreet aan de slag met de pijlers van Conscious Business: Purpose, Leiderschap, Ethiek, Cultuur & Management en Stakeholderinclusie. Uitsluitend voor directeuren en (MT) managers van bedrijven.

**27 april, 19 mei, 17 juni 2022 én een te plannen dag
in uw organisatie**

Verdwenen

vrouwen

ECOLOGY **DE KUNST VAN ANOUK GRIFFIOEN**

Anouk Griffioen tekende de prachtigste vrouwen. Fashionmodellen met sturende ogen. Ze maakte er furore mee. Maar op zeker moment liepen haar modellen ruige bossen in waar de natuur haar eigen gang mag gaan. Ze verdwenen volledig. Op enorme doeken tekent Anouk nu alleen nog ecologische landschappen. En toch is er het gevoel dat er achter die wirwar van takken, bladeren en stengels nog steeds beeldschone vrouwen verscholen zitten die je aankijken.

Verscholen in de jungle

Een ouder werk van Anouk Griffioen: een van de vrouwen die ze op billboards in de stad zag, als reclame voor een modemerik.

ECOLOGY DE KUNST VAN ANOUK GRIFFIOEN

Haar beeldschone vrouwen van vroeger. Fashion-modellen die ze op posters in Rotterdam zag hangen. Een broeierige maar o zo lege blik, starend in de eindeloze verte.

Anouk Griffioen (1979) zette ze monumentaal op schilderslinnen met zwart verbrande takjes van bomen. Houtskool. Veel zwarter dan het grijs-glimmende grafiet van een potlood, vooral wanneer je na een laag fixeert nog een tweede laag aanbrengt, of een derde. Anouk raakte nooit een kleur meer aan, of verf. Kan ik niet, zegt ze.

Haar vrouwenportretten bereikten de Amsterdamse kunstscène en maakten furore. Uit deze gemeenschap dook de fotografe Annemariëke van Drimmelen op, die werk levert aan grote internationale fashionbladen en fashion labels. Anouk ging met haar in 2009 een samenwerking aan. Ze maakten een serie die ze 'Sophie' noemden. Het was geen bedacht iemand, maar een fashion-model van vlees en bloed: Sophie Vlaming. Ook weer een vrouw die op straat mensen het hoofd doet omdraaien, zo fijn en gracieus. Heel mooi grietje, zegt Anouk. De fotografe experimenteerde met spiegelingen waardoor in het gezicht van Sophie bomen en bosschages van de Kralingse plas reflecteerden. Je zag haar wel, maar je zag haar ook niet, volgens Anouk. En ineens waren daar op haar tekeningen ook geen gezichten meer, maar alleen een bos met haar, van bovenaf gezien. Of alleen een achterhoofd. Ze ging vrijer werken, durfde veel meer. Oh wacht, dacht Anouk, ik kan ook het wit van het doek gaan gebruiken om te tekenen. Sophie werd een schaduw en verdween uiteindelijk volledig in een stuk natuur zoals de natuur het zelf het liefste heeft. Alles door elkaar heen. Niet dat aangeharkte zoals boeren hun land inrichten, of de geometrische visie op groen zoals die leeft bij plantsoenendiensten en de beheerders van bedrijventuinen. Liever die ruige bosrand bij de camping in Frankrijk, vond Anouk.

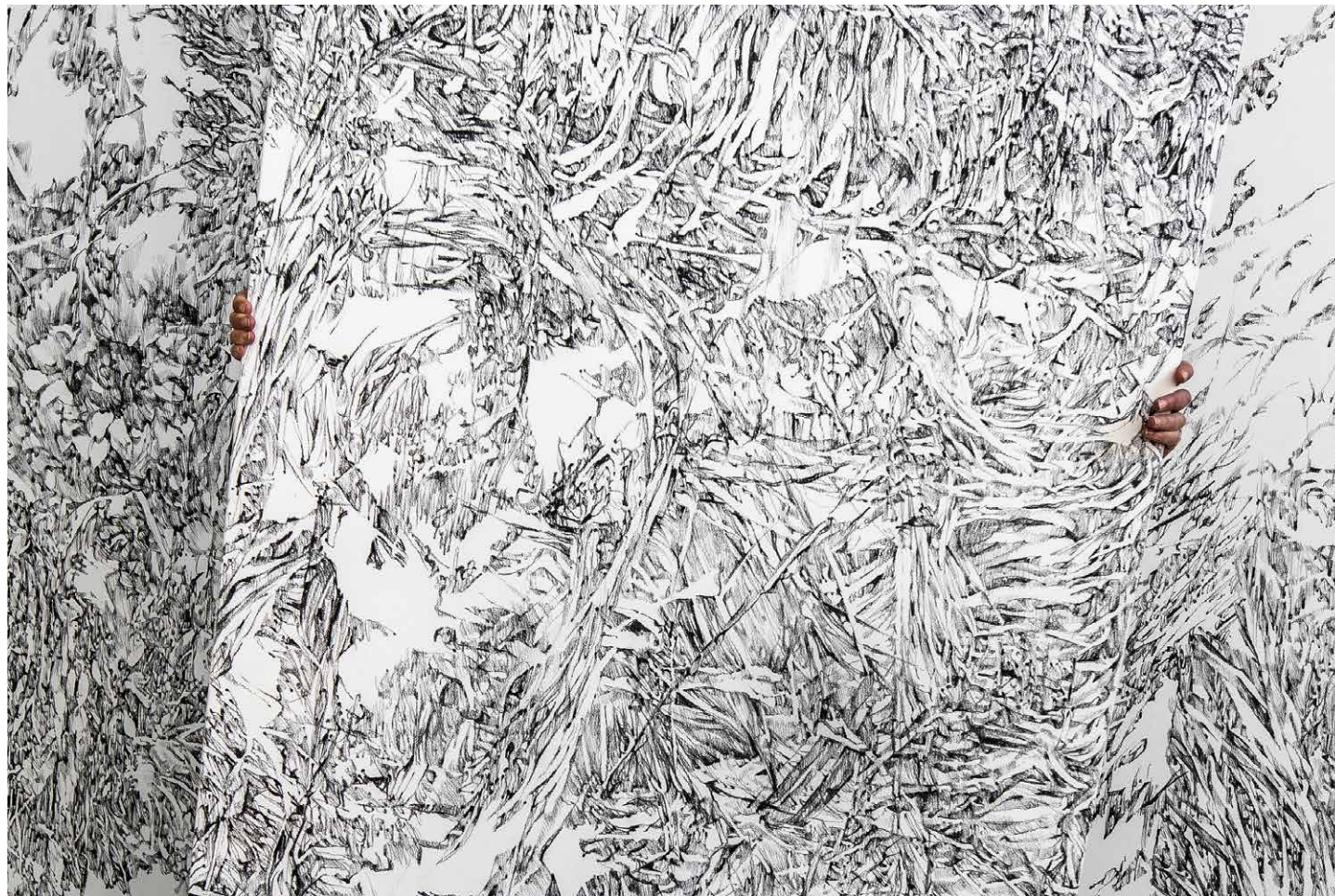
Wie ooit luisterde naar de hoogleraar ecologie Louise Vet, denkt meteen terug aan haar adviezen over hoe we ons land opnieuw op natuurlijke wijze kunnen herinrichten: 'We moeten naar georganiseerde rommeltjes toe'. Zo ziet haar werk er uit. Anouk 'nailed it', zouden Amerikanen zeggen. In Nederland duurt het dan wat langer voordat zo'n kunstzinnige vertaling van een belangrijk idee op waarde wordt geschat. Wat Anouk al niet voor commentaar hoorde op haar werk. Iemand beschreef het zelfs als 'een hysterische Intratuin'. Zo grappig, zegt Anouk.

Na de samenwerking met de fotografe verdwenen de prachtige vrouwen van Anouk volledig in een muur van bomen, struiken, en planten. Ze vergrootte haar doeken tot reusachtige werken van wel 28 bij 4 meter om zo een kunstzinnig beeld van biodiversiteit op te kunnen bouwen. In 2016 waren er op haar solotentoonstelling TENT in Rotterdam nog wat laatste schimmen van menselijke gestalten. Schaduwen van haar dochter en van haarzelf, in een wand van 22 meter lengte. Daarna was er niemand meer.

En toch, wie haar ontwikkeling kent en voor die grote doeken staat, heeft helemaal niet het gevoel alleen te zijn. Kijken er ogen naar je van achter dat kreupelhout? Zit daar echt niemand verscholen? Is er niet ergens een been? Een teen die voorzichtig uitsteekt alsof er geprobeerd wordt hoe koud het water van de Noordzee is? Nee, die ogen zijn er niet, zegt Anouk. Niet in het doek dat ze maakte naar een verwilderd stuk tuin van haar buurvrouw. Niet in dat eerbetoon aan een op straat vermoordde jongen, een hoge stapel van verwelkte bloemen, geknakt en gebroken. Een rouwboekje zoals elk rouwboekje zou moeten zijn. In haar laatste werken is hooguit een teken van menselijk leven te bespeuren in de deken van een dakloze, die ze vond in een stadspark. Maar zelfs de plooiën van de stof gaan op in het struweel. En dat daar? Is dat een zonnebloem? Nee, het is een zonnehoed, een Echinacea. Het werk toont een fragment van een tuin van tuinkunstenaar Piet Oudolf. Zelfs dit stuk aangelegd natuur wordt met haar houtskool wilder dan Piet het ooit zelf in zijn eigen tuinen zag.

Trouwens. Ook Oudolf speelde een cruciale rol in haar ontwikkeling. Anouk was overdonderd toen ze over de vergeten spoorlijn boven New York liep, de pas geopende Highline, waar Oudolf de Amerikanen toonde welke planten en bloemen er op hun eigen prairies groeiden. Anouk ging er nog eens heen en nog eens. Ik was helemaal verliefd op Piet Oudolf, zegt ze. Zo vet. Die echte natuur, omringd door een zinderende stad. Het fascineerde haar. Ook daar weer: billboards, als openbare expositieruimte voor kunstenaars. Daar te mogen hangen. Over vijf jaar pak ik zo'n billboard, belofde ze zichzelf. Met een enorme tekening, als een ode aan Piet. Maar de bebouwing rondom de spoorlijn steeg op en de billboards verdwenen voordat Anouk ertussen kon komen. Nu moet ze iets anders met Piet verzinnen. Iets buiten. In een tuin van hem, misschien. Ergens. Schreef hij haar maar eens terug.

Wie voor haar grote doeken staat, heeft helemaal niet het gevoel alleen te zijn

Haar recente werk: landschappen waar de natuur haar eigen gang gaat, resulterend in een Hollandse jungle.

Door de coronatijd raakten haar landschappen nog dichter volgetekend dan ooit

➤ Ze nam haar vader ook mee naar New York, om samen te kijken. Van hem had ze haar tekentalent, een bijzondere eigenschap voor iemand die bij de Belastingdienst werkte. En dat nog met groot plezier deed ook. Ze hield van haar vader, die drie maanden voor zijn pensionering overleed. Samen met hem zorgde ze voor haar moeder, die na haar geboorte een postnatale depressie kreeg die nooit meer overging. Van haar vader hoorde ze wel eens over dat vrolijke meisje met lange witte laarsjes uit de dancing in Twente. Zo heeft zijzelf haar moeder nooit gekend.

Tekenen dus. De beste van haar klas wilde ze worden. Daarom liet ze het aanbod schieten om op de kunstacademie in Amsterdam te gaan studeren. Naar haar zin liepen daar veel te veel kinderen van al gearriveerde kunstenaars rond. Het werd daarom Rotterdam, de Willem de Kooning Academie. Haar doel slaagde. Bij het modeltekenen stelde de docent haar steeds als voorbeeld: kijk hoe Anouk het doet. De erkenning volgde snel. Haar samenwerking met fotografe Annemarieke van Drimmelen leverde na twee jaar werken een expositie op waar alle damesbladen van naam acte de présence gaven, van de Linda tot de Viva tot de Glamour. Op de eerste avond was de helft van hun werk al verkocht. Dat was in 2010, alweer ruim tien jaar geleden.

Het is stiller nu, zeker na die anderhalf jaar corona. Het was een tijd waarin kunstgaleries sloten, er geen tentoonstellingen waren, geen atelierbezoeken, geen commissies van musea die haar werk kwamen beoordelen. Als alles dicht is, verandert je leven. Als je geen afspraken hebt en niet reist heb je ineens zoveel tijd over. Geen deadlines. Je kan maar door en door. De landschappen van Anouk raakten nog dichter volgetekend dan ze al waren. Alsof dat gigantische doek uiteindelijk nog te klein was.

Het wonder van haar werk is dat al die streepjes bij elkaar zo'n overweldigend beeld vormen. Het is ook niet dat ze eerst grote contouren en vlakken schetst en daarna begint in te vullen, zoals kunstenaars dat doen. Ze begint ergens en het geheel ontstaat, op organische wijze. Het eindbeeld zit in haar hoofd en komt eruit. Vormgeheugen heet dat. Er is een anekdote over Michelangelo die de vraag kreeg hoe hij dat toch voor elkaar kreeg, uit een stuk marmer zo'n levensechte leeuw halen. Hij zou toen iets gezegd hebben als: 'Die leeuw zat er al in, ik hoefde alleen nog even alles wat niet-leeuw was weg te hakken'. Stel dezelfde vraag aan Anouk en er komt een heel ander antwoord uit. Hoe ze dat kan, uit het niets zo'n reusachtig wit doek vullen met misschien wel honderdduizenden lijntjes van een centimeter? Anouk zegt: "Geen idee. Ik kan dit. Maar ik kan weer geen autorijden."

Rutte, kun je daar niet even iets anders ophangen, man?

Gedreven is ze zeker. Altijd bezig. Heel ambachtelijk. Het moet er gewoon uit. Ze maakt werkdagen die op kantooruren beginnen en soms 's nachts doorgaan. TL-licht is prima, wat haar betreft. Alleen wat vrije middaguren wanneer ze haar kinderen van school haalt. Ook op zaterdag draait ze deur van haar studio in het ateliergebouw 'Het Wilde Weten' in Rotterdam van slot. Of op zondag, als dat zo uitkomt. Dan klimt ze op de hoge keukentrap, om bij het hoogste deel van het doek te kunnen komen. Tijd om dat gat in de houten vloer te repareren gunt ze zichzelf niet. Ze heeft er een barkruk bovenop gezet, om te voorkomen dat bezoekers een enkel breken.

Op haar overvolle bureau ligt een kleine Leica-camera, waar ze foto's mee maakt. Een verwaarloosde rietkraag bij Het Nieuwe Instituut, dorre stengels met een verwaaide pluim. Polaroids maakt ze ook. Foto's van haar hond Appel, die haar vaak gezelschap houdt. En als ze dan uiteindelijk naar huis gaat, maakt ze een foto van de productie van die dag, die ze op Instagram post met een korte mededeling als: dinsdag. En dan denkt ze bij zichzelf als ze naar de eerdere foto van maandag kijkt: Jezus, heb ik zo weinig gedaan vandaag?

Te klagen heeft ze niet over belangstelling voor haar werk. In een collegezaal van de Erasmus Universiteit hangt een heel groot werk, van zes bij drie meter. Ook een ecologisch landschap. Het doet daar echt iets, vindt iedereen. Een hoogleraar psychologie zei erover: 'Heb ik tijdens het college geven eindelijk iets moois om naar te kijken en aan te refereren'. Ook particulieren halen haar werk in huis. Zulke klanten hoort ze wel eens dingen zeggen als: 'Wij wonen in zo'n betonnen doos, wij willen met jou de natuur in huis halen'. Daar moet ze dan aan denken als ze minister-president Rutte op tv voor een nietszeggend kunstwerk ziet staan. Man, kun je daar niet even iets anders ophangen? Bel me eens.

Misschien moet Rutte met een mooie vrouw worden gelokt? Komt er ooit weer zo'n prachtig model met starende ogen uit haar jungle tevoorschijn gekropen? Nou... zegt Anouk, een beetje plagerig. Zou kunnen. ■

www.anoukgriffioen.nl

.....
+ TEKST JAN BOM
+ FOTOGRAFIE P+

Komen de vrouwen van Anouk Griffioen ooit weer uit haar doeken tevoorschijn?

De metershoge doeken van Griffioen zijn opgebouwd uit misschien wel honderdduizend streepjes, zoals dit werk in wording.

Duurzaamheidsprijs Plantum
voor kruidenrijk grasmengsel

Groener dan het Groene Hart

BIODIVERSITY **KRUIDENRIJK GRASLAND**

Wie eenmaal koeien in een kruidenrijk grasland heeft zien grazen, haalt voortaan de schouders op als het over 'Het Groene Hart' gaat. Hoezo groen? Zo'n wilde weide is pas groen! Wat een biodiversiteit! Wat een opeenstapeling van duurzame en financiële voordelen! Dit jaar won een brede coalitie van partijen onder regie van Vandinter Semo de Duurzaamheidsprijs van Plantum, de branchevereniging voor de zadensector.

Wilde weiden

Grazende vaarsjes

Klaver

“Productiefkruidenrijk grasland is goed inpasbaar in zowel gangbare als biologische bedrijfsvoering. Het biedt dus veel kansen voor een goede opbrengst onder droge omstandigheden zonder kunstmest. Dit terwijl er een lagere onkruiddruk is en een betere voederwaarde.”

LOUIS BOLK INSTITUUT

Ado Bloemendal van Pure Graze ontwikkelde zaadmengsels voor kruidenrijk grasland: “In het Saladebuffet zitten zeven verschillende soorten klaver, naast kruiden als cichorei, karwij, kleine pimpernel, smalle weegbree en zelfs peterselie. Genoeg variatie om de koeien het hele jaar door in de wei te kunnen laten grazen.”

Door met ‘rasterspinnen’ de schrikdraad steeds weer een stukje te verplaatsen krijgen de koeien telkens weer een nieuwe verse strook kruidenrijk weiland aangeboden. >

Hoe lang had Ado Bloemendal al niet met zijn kruidenrijke grasmengsels lopen leuren? Wijs geworden in Denemarken, waar hij jarenlang te kampen had met droge weilanden, had hij van zijn vijanden zijn vrienden gemaakt. Met veel langere wortels wisten 'onkruiden' veel dieper in de bodem door te dringen dan het weidegras. Door het verwilderen van zijn grasland wist hij die droge zomerweken voortaan zonder problemen door te komen. De wortels hielden het aanwezig vocht vast. Maar hij moest zijn tijd afwachten. Nederlandse veehouders waren nog lang niet zo ver als hij, hoe hard het gejammer over verdroging van akkers ook klonk.

“Moderne boeken over de landbouw gaan alleen maar over méér investeren. Ik wilde juist meer verdienen, tot een lagere kostprijs komen.”

‘Weilanden lezen’. Zo noemt Bloemendal het. Banjerend door een weiland stopt hij bij een plek waar het gras een stuk korter is. Bloemendal, als een agrarische versie van Sherlock Holmes: “En wat zie je meteen opduiken? Het herderstasje. Dat gaat meteen groeien op plekken waar de grond te veel door de zon is uitgedroogd. En wat doet dat plantje? Hij legt zijn blaadjes plat op de grond en beschermt deze zo tegen verdere uitdroging. Het omringende gras profiteert van het vocht dat niet meer verdamppt. Was dit herderstasje hier niet opgeschoten, dan had er geen korter gras gestaan. Dan was er een kale plek ontstaan. De grond wil bedekt zijn. Bij droogte zijn er altijd zaden in de grond die gaan ontkiemen. Herderstasje, brandnetels, stekels. Dat zijn nou net de planten die je liever niet hebt. Die moet je voor zijn.”

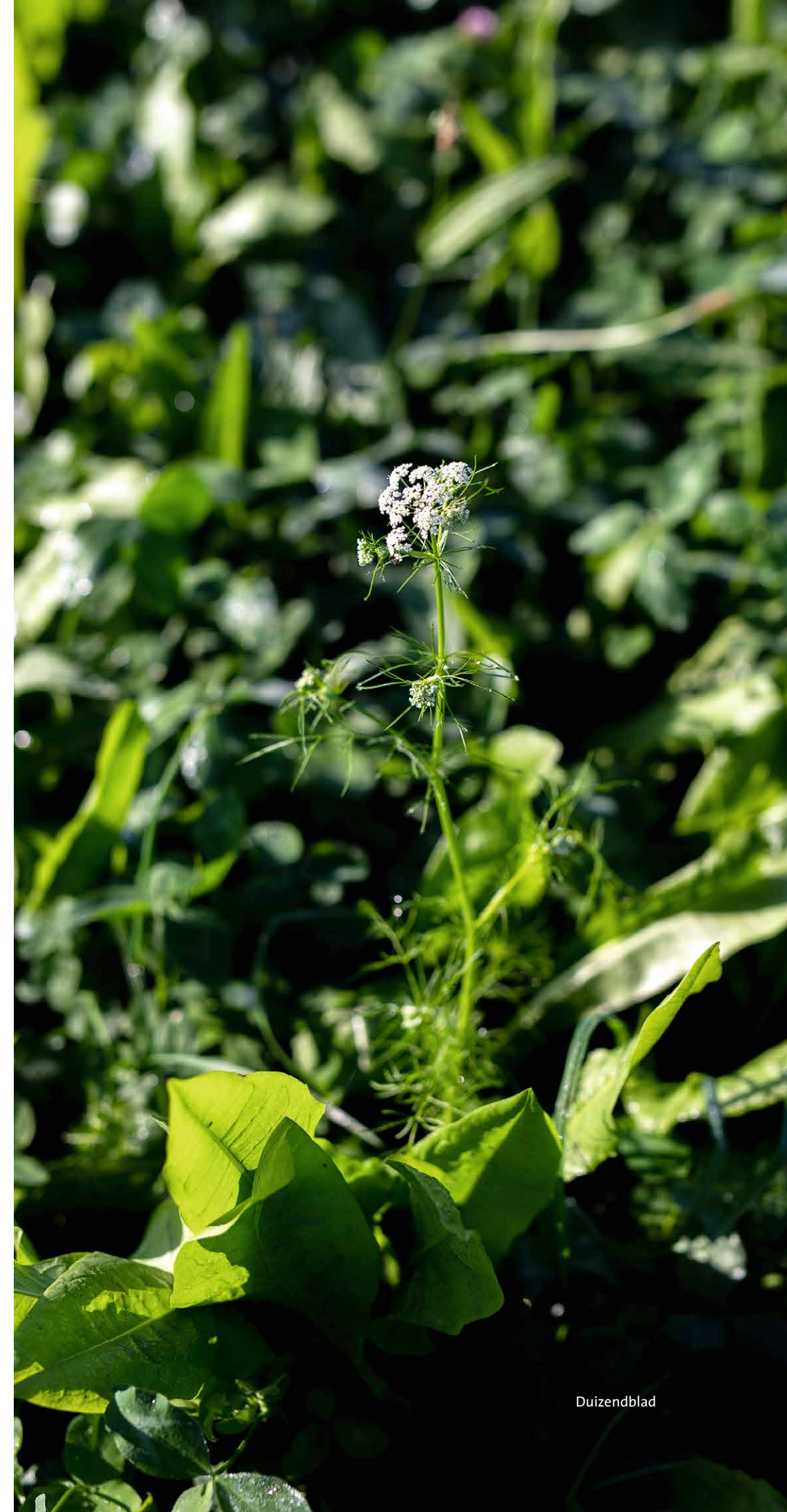
Meer dan tien jaar experimenteerde Bloemendal met het mengen van kruiden door graszaad, aangepast aan het type grond waarop koeien grazen. Kleigrond, zandgrond, of veenweiden, het maakt nogal een verschil wat er wil groeien. Het toeval wilde dat hij in het noorden van Denemarken al deze drie grondsoorten tot zijn beschikking had. “Ik sloeg er oude boeken over het boerenbedrijf op na. Moderne boeken gaan alleen maar over meer investeren. Ik wilde juist meer verdienen, tot een lagere kostprijs komen.” De voordelen begonnen zich op te stapelen. Klaver is niet alleen een plant waar koeien als eerste op afstuiven, het brengt ook op natuurlijke wijze stikstof in de grond, als een natuurlijke groenbemester. En dat bespaart een boer geld, want er is geen dure kunstmest meer nodig. Bloemendal doopte zijn gras-kruidmengsel enthousiast om tot ‘Saladebuffer’, alsof koeien in de ontbijtzaal van het Kurhaus in Scheveningen hun bordjes volscheppen. Hij biedt koeien de keuze uit maar liefst zes verschillende soorten gras, zeven soorten klaver en zes soorten kruiden. Zijn verkooporganisatie noemde hij Pure Graze. En toen was het afwachten, of zijn tijd zou gaan komen. Dat viel nog te bezien, want

veehouders zijn al net zo hardleers als andere boeren. Zoals ze dingen altijd al doen, zo is het goed. Landbouwhervormers weten: wil je iets veranderen, dan moet je het eerst zelf voor- doen. Proefvelden aanleggen. Boeren uitnodigen om te komen kijken. Geduldig vragen beantwoorden. Beslist geen onzin verkopen. En dan nog is het de vraag of ze meegaan in de nieuwlichterij. Je gaat toch geen ‘onkruid’ in je mooie strakke weiland inzaaien en daar nog extra geld voor betalen ook? Gewoon graszaad kost 6 euro de kilo en met dat kruidengras ben je euro’s duurder uit.

De rekensom veranderde toen Carola Schouten als minister van Landbouw in 2019 boeren opriep met circulaire landbouw te beginnen. De melkleverancier Royal A-Ware van Albert Heijn loofde vervolgens een premie van 5 cent per kilo melk uit aan veehouders die hun koeien in kruidenrijke weilanden lieten grazen. De gigantische zuivelcoöperatie Friesland-Campina (PlanetProof) bood 2 cent extra. De eis in het AH-programma: minstens 20 procent van het weiland moet bestaan uit grasklaver, of 10 procent uit kruidenrijk grasland. Een pilot startte en de rekenmachine deed zijn werk: boeren zagen dat ze na aftrek van kosten van die 5 cent per liter zo’n 2 tot 3 cent overhielden. De koeien begonnen bovendien meer melk te geven. En de klanten van de supermarkten kregen pakken melk met illustraties van een walhalla aan bloeiende planten, alsof de koeien in een wilde natuurruimte van Piet Oudolf verzeild waren geraakt. De telefoon bij Bloemendal begon steeds vaker te rinkelen en de bestellingen op de website stroomden binnen. Het waren er zoveel, dat zijn oude zaadleverancier de vraag van geen kanten meer aankon. Het werd een serieuze operatie, niet alleen qua voorfinanciering, maar ook qua organisatie. De zaden moesten uit de hele wereld worden verzameld, tot Nieuw-Zeeland toe. En dan de hele distributie nog. Zo’n scherp stijgende vraag vergt wel iets meer dan een meewerkende zoon en echtgenote. Bloemendal ging op zoek naar een nieuwe zakenpartner.

“Onkruid is ongewenste plantengroei op een bepaalde plek. Kruid is plantengroei die je juist graag op een plek wilt hebben.”

Op vrijdag 24 september 2021 zit Bert-Jan Van Dinter op de jaarvergadering van Plantum, de organisatie die ook de Nederlandse zaadtelers bundelt. Bij het agendapunt ‘Duurzaamheidsprijs 2021’ veert de directeur van Vandinter Semo op. Hij heeft ook een bijdrage ingezonden, maar is er niet gerust op als hij het begin van het juryrapport hoort. ‘Globale markt... Verbeteringen specifiek gewas... Ontwikkelen van een tool...’ Dat is op zijn inzending niet van toepassing. Maar dan beseft hij dat zijn inspanningen de top 3 hebben gehaald. Hij hoort het juryrapport voorgelezen worden: ‘Wat bleef er uiteindelijk van alle duurzame initiatieven op de zeef liggen? Een systeemwijziging waardoor het gebruik van plastic in de distributie van kweekgoed sterk wordt gereduceerd (Syngenta, red.). Inzet van zaadcoating en drones om met een inheemse grassoort wetlands in China te helpen herstellen (Incotec, red.). Een gezamenlijk initiatief om de huidige met een enkele soort gras ingezaaide weiden (groene woestijnen) om te vormen tot kruidenrijke weilanden hetgeen bijdraagt aan biodiversiteit (Vandinter Semo, red.). Tussen deze drie prachtige initiatieven moest de winnaar worden gevonden.’ Het was deze Van Dinter die Bloemendal de helpende hand bood. “Ik ben ook geen multinational, maar wel iets groter dan Pure Graze”, licht hij toe. “We hebben een distributieapparaat, we kennen de internationale zaadhandel, we kunnen door groot in te kopen betere deals sluiten en het zaad voor Pure Graze voorfinancieren. Ik heb op eigen risico voor 1000 hectare aan zaaizaad ingekocht. En het lukte ook nog om in een jaar tijd die 1000 hectare kruidenrijk grasland in Nederland in te zaaien. Vandaag zitten we al op 1800 hectare. Er wordt op dit moment elke dag wel ergens een weiland ingezaaid.”

Cichorei

“Laat de koeien
als grasmaaier functioneren”

➤ **Wilde weiden met** grazende koeien. Dat is waar stedelingen van dromen. Voor de jury van Plantum was het niet het enige punt dat de doorslag had gegeven. Van Dinter bood niet alleen zijn collegiale diensten aan, maar ont-popte zich bovendien tot de architect van een grote coalitie met verrassende bedgenoten. Van Dinter daarover: “De meest frappante is wel Urgenda. Marjan Minnesma woont in de Beemster. Ze ergerde zich aan de omstandigheden waaronder de koeien beweiden werden. Al die energie die het kost om kunstmest te maken. En al die CO₂-uitstoot die bij de productie ervan wordt uitgestoten. Dat moest anders kunnen.”

Ook Triodos Bank sloot zich bij de coalitie aan. En niet te vergeten de boerenorganisatie LTO, die de leden aanraadt om op het kruidenrijke grasmengsel van Pure Graze om te schakelen. Van Dinter: “Binnen vier weken was er een nieuwe website 1001ha.nl in de lucht. Daar konden veehouders tegen een gereduceerd tarief weidemengsel met kruiden bestellen. Particulieren konden door fundraising de actie ondersteunen. Dit is voor de eerste keer in de 35 jaar dat ik in het zadenpak zit, dat ik heb meegemaakt dat al deze organisaties een mening hebben over de zadensector.”

De overheid sloot zich vervolgens ook zelf aan, met de enthousiaste provincies Noord-Brabant, Gelderland, Utrecht en Groningen voorop. Het ministerie van LNV deed ook een donatie, goed voor nog eens 1000 hectare kruidenrijk grasland. Veehouders kunnen daardoor nog steeds met kortingen van 150 euro het Saladebuffet van Pure Graze bestellen.

Van Dinter maakt de rekensom van de boeren af. “Met al die kruiden in de wei kunnen veehouders hun koeien 180 dagen per jaar buiten laten lopen, of zelfs het hele jaar door. Ook dat is beter voor het milieu, omdat langer vermeden wordt dat in de stal door een mengsel van urine en poep ongewenste ammoniak (stikstof) ontstaat. Het scheelt bovendien geld. Je hebt geen loonwerker nodig die het gras maait om dit in te kuilen.”

En daarmee geeft hij zijn handelspartner

De koeien van melkveehouder Hans Vetketel hebben minder krachtvoer met soja nodig.

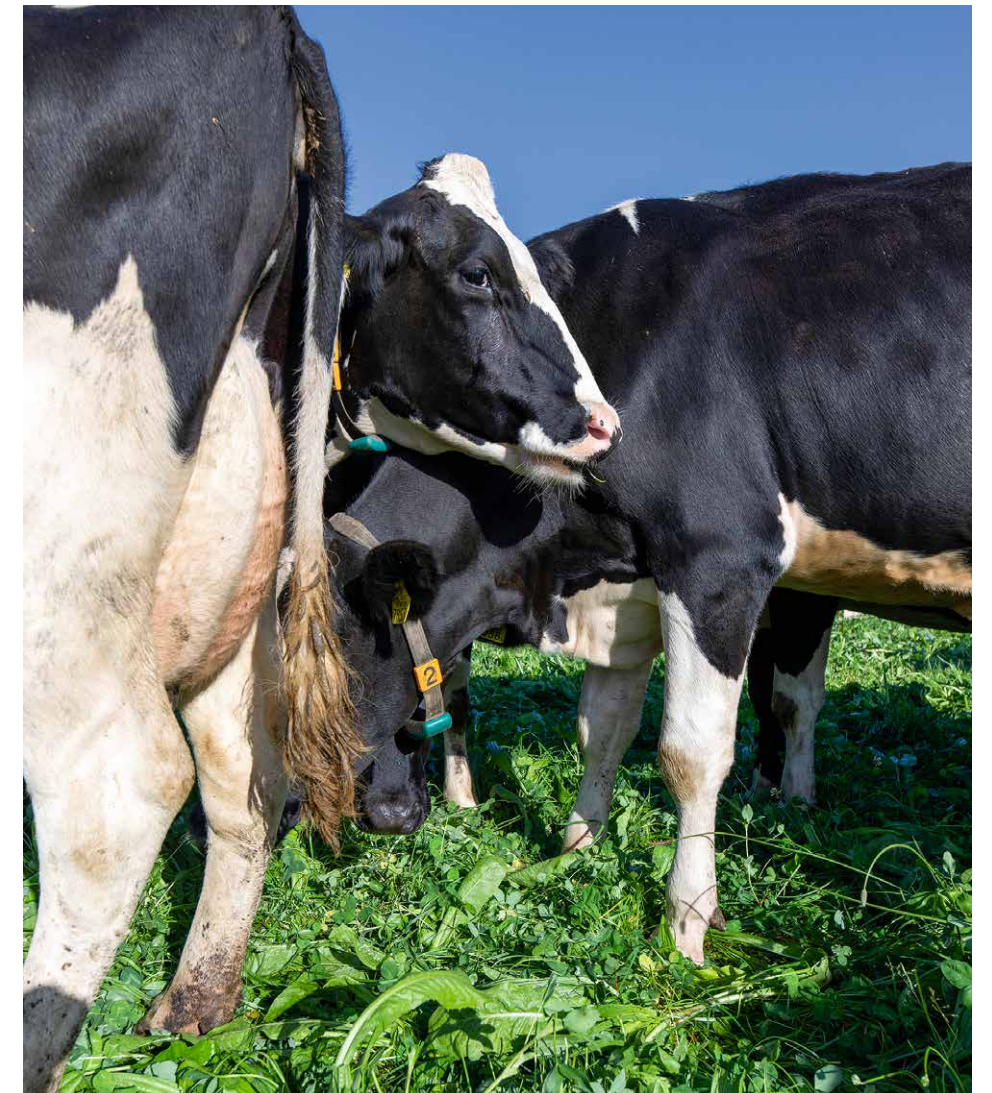
Bloemendal alle eer. “Dit is niet iemand zoals andere grasleveranciers, die geen enkele service aan de boeren bieden. Ado organiseert open middagen bij veehouders die al eerder een kruidenmengsel hebben ingezaaid. Hij loopt daar samen met de veehouder rond. Daar houden boeren van, om het van een collega te horen. Maar Ado vertelt ook hoe ze met een systeem van ‘stripgrazen’ het seizoen kunnen verlengen. Door met ‘rasterspinnen’ de schrikdraad steeds een stukje te verplaatsen krijgen de koeien elke dag weer een verse strook gras aangeboden.”

En de vooroordelen dan? Je kunt de zaden wel als kruiden betitelen, maar er zitten soorten tussen die door boeren als onkruid worden beschouwd.

Van Dinter: “Dat verzet is op de veengronden het meest hardnekkig, zoals in het Groene Hart van Nederland. Daar vind je veel kleine veehouders. Veengrond heeft van zichzelf al de neiging sneller planten ruim baan te geven die je liever niet wilt hebben. Maar ik zeg altijd: onkruid is ongewenste plantengroei op een bepaalde plek. Kruid is plantengroei die je graag op een plek wilt hebben. Dat kan dus om dezelfde plant gaan, maar onder andere omstandigheden.”

“Je moet juist dat natuurlijke proces van verving weer oppakken en dat gras gewoon laten staan. Dat is ook goed voor de weidevogels.”

Diep in Drenthe stapt Bloemendal alweer door een weiland. Ditmaal is het er een waar zijn Pure Graze ‘Saladebuffet’ alweer drie jaar welig tiert. Geen kale plekken te vinden, hier. Geen herderstasje. Wel het hemelsblauw van een bloeiende struik chicorei en bloeiende klaver-soorten, vriendelijk naast elkaar. De honderd melkkoeien van veehouder Hans Vetketel grazen in de ochtenddauw. Het is een bijzonder gezicht, de dieren in zulk en weelderig gras, happend in luzerne en esparcette.

Veehouder Hans Vetketel is tevreden met het resultaat. Ook hij maakte rekensommen. Kunstmest koopt hij niet meer. Maar voor hem is vooral het uitsparen van het steeds duurder wordende krachtvoer een pluspunt. “Het scheelt me 40 ton krachtvoer per jaar.” Ook hier weer duurzaamheidswinst: voor krachtvoer wordt sojaschroot uit Brazilië gehaald. Om deze soja te kunnen verbouwen zijn enorme stukken tropisch regenwoud neergehaald.

Hoe mooi zou het zijn om ook het Groene Hart van Nederland op deze manier te vergroenen. Van Dinter en Bloemendal zouden er graag bij helpen. Maar de veehouders op de veenweiden zijn een verhaal apart. Bloemendal: “Ze kennen de problemen. De steeds lagere grondwaterstand. Het verzakken van de bodem. Maar ze luisteren naar specialisten en andere hotemetoten met verkeerde adviezen. Je moet op die plek niet steeds het gras maaien. Ze houden het daar veel te kaal. Maaien is destructief voor de grondwaterstand. Zo ver-

zakt de boel steeds verder. Je moet juist dat natuurlijke proces van verving weer oppakken en dat gras gewoon laten staan. Dat is ook goed voor de weidevogels. Laat de koeien als grasmaaier functioneren. In onze kruidenweide kunnen ze het hele jaar door grazen. Door de langere wortels van de kruiden ontstaat na verloop van tijd een laag aarde die tot heel diep regen absorbeert en dat water ook vasthoudt. Die waterberging zal hard nodig zijn wanneer er weer droge zomers gaan komen. We hebben de speciale zaadmengsels voor veengrond al voor ze klaarstaan.” ■

www.puregraze.com
www.vandintersemo.nl
www.1001ha.nl
www.plantum.nl

.....
+ TEKST JAN BOM
+ FOTOGRAFIE P+

De mens als middelpunt van de materialiteitsanalyse

De mens ziet zichzelf graag als het middelpunt der dingen en als superieur ten opzichte van dier en natuur. De mens beroept zich hierbij op haar bewustzijn. Maar benutten we dat bewustzijn ook op een goede manier? Vanuit welke motivatie en drijfveren wordt dat bewustzijn aangestuurd?

Het centraal stellen van de mens is weliswaar een natuurlijk houding, want wij leven in een maakbare wereld. Toch? Innovatie, techniek, aansturing, accounting, modellen en systemen, ze zijn allemaal door ons gecreëerd en lossen de problemen wel op.

Hoewel ik als wetenschapper en econoom van cijfers en rationeel denken hou, krijg ik hier toch wel ongemakkelijke kriebels van in mijn buik. We geloven in de ratio van de mens en plaatsen veel oplossingen buiten de mens (de klant, de burger, de markt, de bedrijven, de overheid). Maar wij zijn met zijn allen de klant, de burger, de markt, de bedrijven en de overheid! Wij hebben veel van de huidige structuren geschapen en systemen gebouwd, wij kunnen die ook veranderen. Door de dagelijkse keuzes die wij maken, de dingen die wij doen. In ons werk en privé. Toch is de mens vaak het ondergeschoven kindje.

Dit jaar hebben wij samen met Erasmus School of Economics en het World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) een onderzoeksrapport geschreven over materialiteit en hoe bedrijven hier invulling aan geven. Materiele onderwerpen zijn die onderwerpen die ertoe doen voor de toekomstbestendigheid van een bedrijf. We analyseerden 550 bedrijfsrapporten, hielden 20 interviews, analyseerden bestaande richtlijnen en deden een literatuurstudie. Best een gedegen en

gevarieerde aanpak, zou ik zeggen. Wat schetst mijn verbazing? De mens wordt nauwelijks als materieel gezien. In de 'top' prioriteiten van bedrijven staan wel de resultaten van het menselijk handelen, klimaatverandering, biodiversiteit, *cyber crime*, etc. maar niet de mens zelf. Gedrag en cultuur, kennis en kundigheid, werken vanuit onze *purpose* of vanuit betekenis staan niet in de lijst, terwijl dat juist de bepalende factoren zijn voor de o zo nodige verandering waar we in deze tijd voor staan.

De mens kan het verschil maken in de verandering ten aanzien van klimaat, biodiversiteit, leefomgeving, gezondheid en maatschappelijke vraagstukken zoals inclusie, ongelijkheid of een toelagenaffaire. Tijd daarom om de mens meer aandacht te geven want de gevolgen als we het niet doen zijn veelzeggend en verstrekkend.

Zet de mens centraal in materialiteitsanalyses. Zo wordt over haar invloed nagedacht, wordt er gekeken naar de heersende cultuur en gedrag en kan er in de bedrijfsvoering van organisaties aan verandering worden gewerkt. Een cultuur en gedragsverandering is hard nodig in het bedrijfsleven, in de accountancy, de financiële sector, de overheid en op veel andere plekken. Laten we kijken naar motivaties, perverse prikkels en aansturing in ons dagelijkse leven en ons hier bewuster van worden. Laten we weer teruggaan naar onze kracht, ons bewustzijn. Laten we weer werken, leven en creëren vanuit hoofd en hart. ■

KAREN MAAS
ACADEMISCH DIRECTEUR IMPACT CENTRE ERASMUS
HOGLERAAR ACCOUNTING & SUSTAINABILITY

De sociale onderzoeken van het Impact Centre Erasmus

Jacqueline Scheidsbach en Karen Maas

Impact
meet je niet achteraf

Achteraf meten is nog niets weten

Impact blijft alsmaar populairder worden. Dat betekent ook dat er steeds makkelijker geld mee kan worden verdiend. Te gemakkelijk, zelfs. Meest gemaakte fout is wanneer organisaties na afloop van een project willen weten wat de impact van hun inspanningen is geweest. Fout. Impact meten doe je niet achteraf, waarschuwt het Impact Centre van de Erasmus Universiteit. Zes 'sociale' onderzoeken van het Impact Centre waarbij vooraf bepaald werd wat er zou worden gemeten.

Impactmeting **Gezondheid op het werk**

WAT WAS DE IMPACTVRAAG VOORAF?

Wat zijn de effecten op het ziekteverzuim en re-integratie door vroegtijdige inzet van professionals in organisaties?

WAT IS DE GEMETEN IMPACT GEWEEST?

Door met arbeidsdeskundigen en andere stakeholders in gesprek te gaan is in kaart gebracht in welke situaties mogelijk onbenutte kansen liggen voor re-integratie en welke rollen arbeidsdeskundigen kunnen vervullen.

Hebben arbeidsgelateerde interventies (bijvoorbeeld een ander takenpakket) meer effect op de werkhervatting dan medische interventies? Voor wie dan en bij welke klachten? Dat zijn vragen die bij dit impactonderzoek een belangrijke rol spelen.

Ziekte en ziekteverzuim is een groot probleem. Primair voor het individu zelf maar ook in de werkomgeving met collega's. Ook voor de werkgever is het belastend, omdat de middelen om er iets aan te doen soms beperkt lijken en zieke medewerkers wel een forse kostenpost kunnen opleveren. Ook brengt het nogal wat geregeld met zich mee in bijvoorbeeld het opstellen van werkroosters. Ook nogal wat tijd is er gemoeid met het volgens wet- en regelgeving vastleggen van stappen in het proces naar re-integratie in het werkproces. Een werkgever mag in dit proces weinig maar moet veel.

De arbeidsdeskundige is een expert op het gebied van belasting en belastbaarheid en kan de werkgever adviseren over het re-integratietraject. Vreemd genoeg is er weinig bekend over het succes van het eerder inzetten van deze arbeidsdeskundigen, terwijl de roep om 'demedicalisering' in de maatschappij steeds luider klinkt. Zeker ook gezien het tekort aan bedrijfsartsen en de belasting van de zorg.

“Als we met het onderzoek kunnen bijdragen aan het demedicaliseren van ziekteverzuim, dan is dat winst voor iedereen.”

Samen met het Arbeidsdeskundig Kennis Centrum heeft Impact Centre Erasmus in 2020 onderzocht welke kansen en belemmeringen er zijn voor eerdere inzet van arbeidsdeskundigen. Door met arbeidsdeskundigen en andere stakeholders in gesprek te gaan is in kaart gebracht in welke situaties mogelijk onbenutte kansen liggen voor re-integratie en welke rollen arbeidsdeskundigen kunnen vervullen. Veelgenoemde situaties zijn bijvoorbeeld wanneer er onduidelijkheid is over passende werkzaamheden, of wanneer juist in een vroeg stadium duidelijk is dat terugkeer naar eigen werk niet mogelijk is. Maar ook bij werknemers met niet-medische verzuimredenen of frequent verzuim zien arbeidsdeskundigen kansen liggen om een positieve bijdrage te leveren aan het re-integratietraject. Het impactonderzoek wordt vervolgd met een aantal organisaties en bedrijven, met historische en nieuw te verzamelen data van duizenden casussen.

De quotes in dit artikel zijn van Karen Maas (rechts), wetenschappelijk directeur, en Jacqueline Scheidsbach, executive director van het Impact Centre Erasmus (ICE): “Het gaat bij impact niet alleen om het bewijzen, maar ook om het verbeteren van prestaties. Dus moet je vooraf goed bepalen wat je gaat meten. Het leereffect van achteraf meten is vaak te klein. Er zijn veel redenen waarom eventuele negatieve effecten of ruimte voor verbetering niet zullen worden benut. Je hoort dan: ‘Het project is al afgerond en wij zijn al bezig met het volgende project’. Of: ‘dat deden we toen zo, nu doen wij dat al anders’. Vooraf bedenken wat je wilt leren en meten maakt impactmetingen nuttiger, beter betaalbaar en veel leuker.”

Impactmeting **Eenzaamheid bestrijden**

WAT WAS DE IMPACTVRAAG VOORAF?

Is het mogelijk een model te ontwikkelen waarbij het KPN Mooiste Contact Fonds kan helpen eenzaamheid effectiever te bestrijden?

WAT IS DE GEMETEN IMPACT GEWEEST?

In de samenwerking met CED, Stichting Alzheimer, het Ouderenfonds en Resto van Harte zijn de kritische succesfactoren in kaart gebracht.

Eenzaamheid is in Nederland een groot maatschappelijk probleem dat zich niet beperkt tot bepaalde bevolkingsgroepen. Eenzaamheid komt vaker voor bij 85-plussers, laagopgeleiden en mensen waarvan de partner is overleden. Toch komt het bij alle leeftijden voor, bij mensen van verschillende afkomst en bij alle opleidingsniveaus. Meer dan een miljoen Nederlanders voelt zich 'sterk' eenzaam. Nog eens een op de drie Nederlanders voelt zich 'matig' eenzaam. Ondanks de grote aandacht die eraan wordt besteed, van reclamespotjes tot grootschalige campagnes, dalen deze cijfers niet.

De invloed van eenzaamheid is enorm. Zo leidt langdurige eenzaamheid ertoe dat mensen minder meedoen in de samenleving of zich er zelfs van afkeren. Ook zorgt het voor gezondheidsrisico's. Zo kan eenzaamheid, net als het ervaren van stress, een negatieve invloed hebben op het immuunsysteem. Het kan leiden tot depressie en een verhoogd risico op hartziekten. Ook kan het gevoel van eenzaamheid ertoe leiden dat iemand ongezonder gaat leven, minder beweegt en minder gezond eet.

Op die manier kan er een vicieuze cirkel ontstaan waarbij de eenzaamheid steeds verder wordt versterkt. De coronacrisis heeft die problemen erger gemaakt. Veel mensen raakten hun routine kwijt, zagen sociale contacten verminderden of verloren deze volledig. Tegelijkertijd bemoeilijkten de corona-voorzorgsmaatregelen de weg naar hulp. Impact Centre Erasmus heeft al in 2010 met het KPN Mooiste Contact Fonds samengewerkt in een 'Mooiste Meet Model'. In kaart werden gebracht de projecten die dit fonds samen met Stichting Alzheimer, CED, het Ouderenfonds en Resto van Harte hebben opgezet. Dit leverde mooie inzichten op over de kritische succesfactoren en werkbare bestanddelen om eenzaamheid te voorkomen, de gevolgen ervan te verzachten of zelfs op te lossen. Het model maakt de activiteiten voor verschillende projecten inzichtelijk. Het model maakt het ook mogelijk om samen met partners verbeteringen aan te brengen.

“Circa de helft van ervaren eenzaamheid is genetisch bepaald. Maar die andere helft van eenzaamheid kun je heel goed effectief helpen bestrijden.”

Impactmeting **Het effect van maatschappelijke diensttijd**

WAT WAS DE IMPACTVRAAG VOORAF?

Wat zijn de effecten van maatschappelijke diensttijd op jongeren zoals: jeugdwerkloosheid, schooluitval, het vergroten van zelfvertrouwen, het vergroten van hun netwerk en hoge bereidheid tot vrijwillige inzet?

WAT IS DE GEMETEN IMPACT TOT NU TOE?

Al lerend en co-creërend is met jongeren en een netwerk aan initiatieven gezocht naar de beste samenstelling van doelstellingen en werkzame elementen van maatschappelijke diensttijd. De focus is hierin pragmatisch en praktisch: wat willen jongeren, wat werkt voor partners, hoe brengen alle betrokkenen het in praktijk, wat is de persoonlijke en maatschappelijke winst? Wat wordt er gewenst vanuit de politiek en vanuit beleidsmatig oogpunt?

“Je moet niet óver jongeren praten. Wanneer je jongeren de kans geeft zélf iets te bedenken om te gaan doen zie je hun talent, activiteit en betrokkenheid opbloeien.”

Maatschappelijke diensttijd (MDT) is de Nederlandse versie van een citizen service; een programma voor en door jongeren (14 – 27 jaar) om hun talenten te ontdekken terwijl ze iets doen voor anderen en de samen-

leving. Ze geven bijvoorbeeld taalles aan statushouders of organiseren een maatschappelijk evenement, zoals een sportwedstrijd. Ook is het mogelijk zich in te zetten voor een duurzaam Nederland.

Binnen MDT heeft Impact Centre Erasmus de regie over het onderzoek naar de effecten van MDT op jongeren, op ontvangers van hulp van jongeren en op de samenleving als geheel. Het Impact Centre werkt met meerdere partijen samen. Daarbij wordt naar de effecten op jongeren gekeken, zoals het vergroten van zelfvertrouwen, het vergroten van hun netwerk en hoge bereidheid tot vrijwillige inzet. Ook wordt gewerkt aan de wetenschappelijke onderbouwing over de langdurige effecten van MDT op de maatschappij zoals het verminderen van jeugdwerkloosheid en schooluitval, vergroten van de sociale cohesie en vermindering van eenzaamheid. Met het MDT-netwerk ontwikkelt het Impact Centre een uniforme manier om de impact van de initiatieven te meten die de grote diversiteit van de initiatieven intact laat. De opdrachtgever is het ministerie van VWS. Na een experimentperiode is MDT in 2020 officieel gestart met 27 projecten, met plek voor 18.000 jongeren. In 2021 zijn vijftig nieuwe MDT-projecten gestart met plek voor meer dan 20 duizend deelnemers. En met de (eerste) subsidieronde in 2022 wordt beoogd om circa 35.000 jongeren een traject te laten starten. Het onderzoek doen we in samenwerking met andere partijen.

Impactmeting **Sociale cohesie in buurten bevorderen**

WAT WAS DE IMPACTVRAAG VOORAF?

Het Oranje Fonds wilde als opdrachtgever weten: hebben de activiteiten van het buurtplatform mijnbuurtje.nl geleid tot meer ontmoetingen tussen mensen?

WAT IS DE GEMETEN IMPACT GEWEEST?

Bewoners bleken gemiddeld 60 procent meer ontmoetingen in hun eigen woonomgeving te hebben. Jaarlijks leerden inwoners via mijnbuurtje.nl gemiddeld 22 nieuwe buurgelijken kennen, waarvan 9 burens elkaar vervolgens vaker dan één keer ontmoetten.

Mijnbuurtje.nl uit Nijmegen is een sociale onderneming met als doelstelling het bevorderen van meer betrokken buurten waar mensen en organisaties elkaar kennen en met elkaar samenwerken. Mijnbuurtje onderscheidt zich door een aanpak waarbij inwoners samen met professionals opgeleid worden tot buurtverbinders. Iedere groep krijgt het beheer over een eigen online platform waar inwoners elkaar en alles uit

de buurt kunnen vinden. De eigen identiteit van elk platform staat hierbij voorop. Mijnbuurtje.nl is sinds 2013 actief in meer dan zestig dorpen en steden in Nederland. Inmiddels zijn er al meer dan 500 buurtverbinders opgeleid.

“Met ICT-toepassingen alleen kun je geen echte nieuwe vrienden maken. Daar zijn menselijke verbinders voor nodig.”

Uit het impactonderzoek bleek alweer dat vooral ouderen (80+) het lastig vinden om nieuwe contacten aan te gaan en de deur uit te gaan om activiteiten te ondernemen. Het succes van mijnbuurtje bleek mede te danken aan de actieve buurtverbinders. Mensen met elkaar verbinden gaat niet vanzelf, zeker niet wanneer de inzet beperkt wordt tot de inzet van ICT-toepassingen.

Maas en Scheidsbach: “We zijn al met impact bezig sinds ons eerste onderzoek in 2007. En we leren nog elke dag.”

Impactmeting **Werkeloosheid en re-integratie**

WAT WAS DE IMPACTVRAAG VOORAF?

Inzicht krijgen in de effectiviteit van de ‘meteen aan de slag’ methode in vergelijking met de gebruikelijke trajecten voor werkzoekenden die de gemeente biedt.

WAT IS DE GEMETEN IMPACT GEWEEST?

Vaak doet de groep in het ‘meteen aan de slag’-traject het beter. Het bieden van een (tijdelijke) baan blijkt effectiever dan het opleiden en trainen van jongeren om succesvol de arbeidsmarkt op te gaan.

“Als je geen visie hebt op wat je wilt bereiken, zijn innovatieve middelen (zoals een SIB) slechts een doekje voor het bloeden.”

Deze impactmeting werd gedaan in het kader van Social Impact Bond WRZ (SIB) van de gemeente Rotterdam en Social Impact Finance. Een SIB is een financieel instrument waarbij een private investeerder investeert in het oplossen van een maatschappelijk vraagstuk, in dit geval langdurige werkloosheid. Het onderzoek toonde de weerbarstigheid van de praktijk en de enorme uitdaging om een gerandomiseerde interventie (deelnemers worden willekeurig aan het ‘meteen aan de slag’-traject of het gemeentelijke traject toegewezen). Uitvoerders zitten vaak vast in bepaalde systemen en aanpakken waardoor een tijdelijke verandering in het toewijzingsproces lastig is. Aan het begin van zo een opzet moet dan ook niet alleen goed worden uitgelegd wat er wordt gedaan en hoe maar ook waarom dit belangrijk is en welke inzichten het op gaat leveren. Alleen dan zal de praktijk gewillig zijn zich aan te passen.

Impactmeting **Inclusie**

WAT WAS DE IMPACTVRAAG VOORAF?

Hoe kan inclusie in onze eigen organisatie verankerd worden en hoe kan een inclusief klimaat gemeten worden?

WAT IS DE GEMETEN IMPACT GEWEEST?

Voor culturele organisaties is een handleiding geschreven onder de titel: ‘Groeien naar meer inclusie in de culturele sector: Van Theory of Change naar meetplan’ Dit rapport biedt handvatten voor medewerkers die verantwoordelijk zijn voor het stimuleren en monitoren van inclusie.

“Je had nooit van tevoren kunnen bedenken dat jongeren met een bi-culturele achtergrond vooral worden getroffen door het leven van Van Gogh. Niet door zijn kleurrijke schilderijen maar veel meer door het zien en lezen van zijn brieven. Ze kunnen zichzelf herkennen in zijn successen en zijn falen.”

Nederland bungelt onderaan verschillende diversiteitsindexen. ‘Beschamend en diep teleurstellend’, zei minister Ingrid van Engelshoven in 2018, toen zij met de uitkomst van een index werd geconfronteerd. Toch zijn er ook Best Practices. Al vanaf 2017 doet Impact Centre Erasmus onderzoek naar het effect van inspanningen van organisaties om inclusie te bevorderen. Ook onderzocht wordt of organisaties intrinsiek inclusief zijn en/of als zodanig ervaren worden.

Impact Centre Erasmus heeft bijvoorbeeld het Van Gogh Museum begeleid in de zoektocht naar activiteiten die daadwerkelijk leiden tot cultuurparticipatie van bi-culturele jongeren in Amsterdam. Ook wilde Van Gogh Museum weten wat zij in het kader van good governance kan of moet ondernemen om relevantie en inclusie duurzaam in te maken in de eigen organisatie. Samen met het museum en Fonds21 deelt Impact Centre Erasmus de kennis, ervaringen en resultaten om het besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid onder musea en andere culturele organisaties te vergroten.

Verder heeft Impact Centre Erasmus een meetmodel ontwikkeld over hoe culturele organisaties de mate van inclusie en toegankelijkheid kunnen meten voor de eigen organisaties. De handleiding is dan ook specifiek gericht op de medewerkers van culturele organisaties die verantwoordelijk zijn voor het implementeren, stimuleren en monitoren van inclusie. Hierbij is te denken aan directie, HR-managers of inclusie-medewerkers. ■

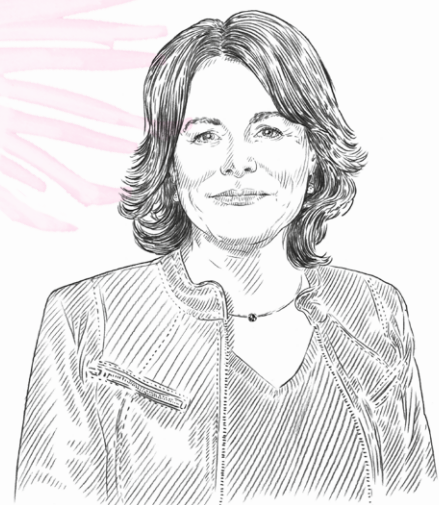
Impact Centre Erasmus doet meer dan alleen onderzoek naar sociaal maatschappelijke impact. Daar deze uitgave in het teken staat van de ‘mens’ beperken we ons bewust tot de genoemde voorbeelden. Ook deze zijn slechts een selectie.

www.eur.nl/ice

✦ TEKST JACQUELINE SCHEIDSBACH EN JAN BOM ✦ FOTOGRAFIE P+

✦ ACHTERGRONDBEELD OLIVIA ETTEMA

Verbeelding van onderop

Als sinds de Club van Rome weten we dat onze focus op eeuwige groei een enorme bedreiging is voor het milieu. Overstappen van fossiel naar duurzame energie, minder vlees eten, minder vliegen, minder consumeren.... We weten op hoofdlijnen wel wat er moet gebeuren, maar hoe we dat moeten doen? Dat is een veel grotere opgave.

Alle oplossingen vragen veel van ons als samenleving en individu: het raakt aan zaken als betaalbaarheid, leefstijl en inrichting van onze leefomgeving. Naast een technologische transformatie is er ook een sociale transformatie nodig: verandering van gedrag, waarden en relaties.

Die nieuwe samenleving kan alleen maar van onderop vormgegeven worden. Het goede nieuws is: dit gebeurt al. Wij ontvangen bij DOEN bijna dagelijks financieringsaanvragen van initiatieven van mensen die hiermee bezig zijn: van buurtbewoners tot sociale ondernemers. Maar er is haast. En om die nieuwe samenleving vorm te geven is meer nodig dan wereldwijde consensus over doelen. Uitvoerbare plannen zijn noodzakelijk, en vooral ook verbeeldingskracht. Hoe ziet de nieuwe samenleving er straks uit, wat betekent dit voor ons als collectief, en als individu?

Kunstenaars spelen hierin een cruciale rol. Zij signaleren, inspireren en verbeelden wat wij nog niet voor mogelijk houden. Het beeld van een kunstenaar die ergens afgezonderd op een zolder maandenlang aan een kunstwerk zit te werken is al lang achterhaald. De meeste kunstenaars zijn actief bezig een beweging te creëren rond maatschappelijke vraagstukken zoals klimaatverandering. Een stroming die inmiddels heel groot is binnen de kunstwereld is *social practice*: kunstenaars en culturele instellingen die een kunstpraktijk hebben waar veranderingen in de samenleving aanleiding vormen voor projecten. Vanuit een persoonlijke, onbevangen blik én sociale betrokkenheid

zoeken ze naar manieren om mensen actief te betrekken bij de ontwikkeling van hun kunstpraktijk. Door deze andere relatie tussen maker, publiek en andere betrokkenen ontstaat – vanuit een veelheid aan perspectieven – een nieuwe kijk op de wereld.

Een voorbeeld van een succesvolle social practice praktijk is “The Incredible Shrinking Man”, een project waarin kunstenaar Arne Hendriks onderzoekt of het wenselijk zou zijn om de mens te laten krimpen, om zo minder voedsel nodig te hebben. Met workshops, onderzoek en het opzetten van een Disproportioneel Restaurant dat porties serveert die afgestemd zijn op de nieuwe lengte van de mens, gaf hij dit concept vorm. Het trok de aandacht van onder meer een grote bank (waar hij vervolgens werkte aan een onderzoek naar de relatie tussen overvloed, economie en voedsel) en een onderzoeksinstituut (waar hij een interdisciplinair onderzoeksproject uitvoerde met als doel de perceptie over groei aan te pakken).

Een ander voorbeeld: om aandacht te vragen voor conflict-mineralen en *electronic waste* ontwierp een groep ontwerpers via een open platform de telefoon van de toekomst. Kort daarna leidde dit tot de inmiddels succesvolle duurzame onderneming Fairphone. En met “De Zaak Shell” laten theatermakers Anoeek Nuyens en Rebekka de Wit op toegankelijke wijze zien dat de klimaatcrisis eigenlijk een verantwoordelijkheids crisis is. Het is deze analyse, de verbeeldingskracht en het vermogen om dit te vertalen naar een groter publiek wat we zo hard nodig hebben voor het vormgeven van onze toekomstige samenleving. Kunstenaars spelen hier bij uitstek een rol in. Laten we hen die ruimte bieden en met hen samenwerken om met elkaar die nieuwe samenleving vorm te geven. ■

CAROL GRIBNAU
ALGEMEEN-DIRECTEUR STICHTING DOEN

Achim Hensen, co-founder van
de Purpose Stiftung in Hamburg

Stichting DOEN
investeert in
Steward Ownership

Hoe stel ik mijn
missie veilig?

ImpactCity

Bevlogen ondernemers op de Europese conferentie Impactfest voor impactmakers.

BUSINESS STEWARD OWNERSHIP

Heb je succes met je maatschappelijke onderneming? Hoe fantastisch is dat! Maar dan... Opscalen. Vreemd geld aantrekken. Hoe stel je dan de *purpose* van je bedrijf veilig? Het gevaar van *mission drift* dreigt.

Investeerders willen vaak snel rendement zien. Biedt het model van een aparte stichting waarin de aandelen zitten soelaas? Op de conferentie 'Impactfest' in Den Haag verkenden ondernemers de mogelijkheden van 'Steward Ownership'. De zaal van Stichting DOEN zat vol.

De Duitse industrieel Robert Bosch zag geen goede opvolgers in de kinderen uit zijn twee huwelijken. Hij had eigenhandig een prachtig bedrijf opgebouwd, als toeleverancier voor de opkomende Duitse auto-industrie. En hoe verstandig, om in de jaren '30 van de vorige eeuw al over zulke zaken na te denken. Vandaag zijn de problemen met de derde generatie opvolgers in familiebedrijven overbekend. Gebrek aan slagkracht. Concurrenten die passeren. Minder dan 5 procent van de familiebedrijven blijft overeind wanneer de derde generatie de leiding overneemt en het er lekker van neemt.

Bosch was niet alleen een visionair ondernemer, maar hij redde in de Tweede Wereldoorlog ook tal van Joodse arbeiders. Beroemd is de sociaaldemocraat nog steeds met zijn uitspraak: 'Ik betaal geen goede salarissen omdat ik veel geld heb, maar ik heb veel geld omdat ik zulke goede salarissen betaal'. De achturige werkdag was ook al praktijk in de fabriek van Bosch, een unicum in die tijd. (Door de Nazi's gedwongen maakte hij overigens ook gebruik van dwangarbeiders om voor de Wehrmacht van Hitler defensiemateriaal te produceren, red.).

Filantroop was hij ook nog. Bosch had met het oog op zijn opvolging al voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in zijn testament een bijzondere bedrijfsconstructie laten vastleggen. Hij wilde zijn aandelenpakket in een aparte juridische constructie onderbrengen, waardoor een deel van de bedrijfswinst ook in de toekomst naar maatschappelijke doelen zou gaan. Hij had als aanhanger van de homeopathische geneeskunde zelfs ziekenhuizen gesticht, die bekend stonden om hun goede verzorging van patiënten.

Zijn wilsbeschikking werd na zijn dood in 1942 uiteindelijk in 1969 omgezet in de Robert Bosch-Stiftung (een stichting, red.), die tot op de dag van vandaag functioneert. Het bedrijf Bosch werd er nooit slechter van. Het merk Bosch is alom tegenwoordig als kwaliteitslabel in tal van markten en telt 290 duizend medewerkers, met een jaarlijkse omzet van 49 miljard euro.

En de nazaten van Bosch? Ook zij komen niets tekort. Zij behielden 7 procent van de stemrechten en 8 procent dividendrechten in de Robert Bosch-Stiftung. Deze stichting zelf bezit 92 procent van de dividendrechten, maar

Missie veiligstellen

“De winst toekennen aan de onderneming in plaats van aan investeerders of aandeelhouders”

► heeft weer geen stemrecht over de onderneming. Die is voor 93 procent in handen van de bedrijfsleiding zelf, die werkt onder de juridische constructie van de Robert Bosch Industrietreuhand KG. De tien ‘leiders’ van de onderneming kunnen met hun 93 procent stemrecht de commerciële koers van de onderneming zelf bepalen, maar dividendrechten hebben ze dus niet. Bij Bosch komt de idiote praktijk niet voor van een falende manager die als gouden handdruk ook nog eens met miljoenen euro’s mag vertrekken bij het inwisselen van het aandelenpakket. Of een beloning die is gekoppeld aan de bedrijfswinst waardoor verkoop van het bedrijf heel interessant is voor de privéportemonnee en voor externe aandeelhouders met korte termijn winstbejag.

Het lijkt contradictoair om over deze oude juridische constructie te horen op de superhippe conferentie ImpactFest in Den Haag. De vloer is bevolkt met jonge energieke mensen met *purpose* gedreven bedrijven die een zo groot mogelijke maatschappelijke impact willen maken. De ideeën van Bosch overleefden blijkbaar de tijd, ook al hebben ze vandaag een nieuwe naam gekregen: Steward Ownership. Vrij vertaald: dienend eigenaarschap. Ook uit Duitsland kwam Achim Hensen van de Purpose Stiftung gGmbH om de erfenis van Bosch te vertalen naar de wereld van nu. “Steward Ownership is kapitalisme 2.0”, volgens Hensen. “Toen ik voor het eerst over Steward Ownership hoorde, dacht ik: hoe kan dat nou? Ik heb business gestudeerd en ik heb daar tijdens mijn hele studie nog nooit over gehoord.” Inmiddels geeft hij zelf voorlichting over alle aspecten van dit eigendomsmodel. Op zijn website staat een gratis e-Book met alle ins- en outs en hoe deze in praktijk worden toegepast.

Hij is dan ook niet in Nederland om alleen over Bosch te vertellen. Andere overbekende bedrijven blijken voor vergelijkbare constructies gekozen te hebben. Zeiss is een ander voorbeeld uit Duitsland, net als het veel jongere ecologisch verzendhuis Waschbär. Volgens de Purpose Stiftung zijn er in Duitsland alleen al zo’n 200 bedrijven ‘die hun winst volledig in eigen bedrijf houden en niet uitdelen’. Dan zijn er ook nog eens duizenden ondernemers die in hun familie geen directe opvolger hebben en voor wie deze constructie interessant is. Hensen: “Ik weet nu inmiddels wel waarom. Bosch zelf heeft er twintig jaar over gedaan om dit idee uit te werken. Er zit een belangrijk juridisch aspect aan het model, maar zelfs bedrijfsjuristen weten er niets over. Wij moeten zelf juristen uitleggen hoe het moet worden opgezet, haha. Ook is het ongebruikelijk dat investeerders voor hun geld geen invloed op de bedrijfsvoering terugkrijgen.”

Dat is inderdaad even omdenken. Toch is dit eigendomsmodel ook al in andere landen opgepikt om het maatschappelijk kapitaal van beroemde en succesvolle oprichters veilig te stellen. Denemarken gaat daarin voorop. Hensen over de Denen: “De winst in de onderneming houden past daar in de traditie. Het heeft tal van positieve effecten. Je ziet in Denemarken een groter percentage opstartende ondernemingen dat overleeft. De contractuur van managers is er langer. De lonen zijn er ook hoger. Er is meer focus op milieu en natuur.” Ook in het land van het harde kapitalisme, de Verenigde Staten, is al belangstelling voor het model getoond. Ook hier is een non-profit organisatie actief, de Purpose Foundation en ook is er een impact investeerder: RSF Social Finance. Forbes sprak in 2019 met Kate Dana-

her, de eerstverantwoordelijke voor het investeringsbeleid van RSF. Het zakenblad tekende op waarom haar bedrijf zich keert tegen: ‘de perverse prikkels van het kapitalisme’, waarbij investeerders een jaarlijkse groei eisen die voor de meeste bedrijven niet haalbaar is. Ze hielp mee om de op Europese leest geschoeide constructie voor het eerst te implementeren bij ‘Organically Grown Company’ in Portland, Oregon, een distributeur van biologische producten. Ook daar waren de oorspronkelijke Founders toe aan hun pensioen. Het bedrijf kocht daarop de aandelen van de werknemers en telers op en bracht dit binnen in een nieuwe organisatie: de Sustainable Food and Agricultural Perpetual Purpose Trust. Danaher verzag deze trust van een lening van 10 miljoen dollar om de aandelentransactie mogelijk te maken, naast 1 miljoen dollar aan werkkapitaal. Ze zou daarnaast ook met twaalf andere bedrijven besprekingen zijn opgestart en had al van meer dan honderd andere Amerikaanse bedrijven vragen om informatie over het Steward Ownershipmodel ontvangen. Inmiddels is in deze constructie ook het fenomeen van de ‘golden share’ opgedoken, het ‘gouden aandeel’. Hierbij heeft de stichting slechts één taak: het uitspreken van een veto wanneer de leiding van de onderneming wil verkopen. Het gaat dan alleen om stemrecht, anders dan je zou verwachten wanneer het om goud gaat. Dit bijzondere aandeel vertegenwoordigt geen enkele economische waarde. “Deze ondernemingsvorm is gefundeerd op *purpose* en vertrouwen”, vat Hensen het hele denken samen.

Hij werd niet geheel toevallig uitgenodigd door Stichting DOEN, die in Nederland in enkele jonge startups investeert zoals De Clique en Fresh Ventures Studio, die voor

het model van Steward Ownership hebben gekozen. Ook investeert DOEN Participaties in Purpose Evergreen Capital, een van de twee investeringsfondsen van de Duitse Purpose Foundation.

DOEN zelf wordt weer ondersteund door - onder andere - de Nationale Postcode Loterij, waarvan de oprichters zelf hun aandelen in 2017 onderbrachten in een vergelijkbaar Steward Owned organisatie: Novamedia Foundation. Dit betekent dat het concept van de Postcode Loterij nooit voor iets anders ingezet kan worden dan voor het werven van geld voor goede doelen. In een organogram staat deze ‘fundatie’ nog boven de Novamedia Holding die weer voor 100 procent eigendom is van werkmaatschappij Novamedia B.V. De ‘stewards’ in de Foundation hebben zowel één aandeel in de holding als één in B.V. De stamboom van loterijen groeit onder deze constructie nog steeds door, met loterijen in Zweden, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Noorwegen. Maar nooit kan de hele boom gekocht worden door bijvoorbeeld een zwaar vermogend gokbedrijf uit Las Vegas. De aandelen zijn stevig beschermd in de Novamedia Foundation. En goedkoop zou het ook niet zijn. Novamedia moest bijvoorbeeld al 61 miljoen euro investeren in het Verenigd Koninkrijk om daar een kansrijke loterij op te kunnen zetten. DOEN zelf werd overigens ook opgericht door de Nationale Postcode Loterij.

Een ander bekend bedrijf is Triodos Bank, dat koos voor een ‘Shareholder Foundation’. Maar Nederland telt ook al heel wat kleinere Steward Owned-organisaties: de bio-supermarktketen Odin maakte zelfs voor afzonderlijke vestigingen een constructie. Ook zijn er kinderdagverblijven, kunstorganisaties, een

hotel-restaurant, een buurtzorg-organisatie, al te veel om op te noemen. De website wearesteward.nl biedt een goed overzicht, ook van de organisaties met ‘een gouden aandeel’, zoals TBI, een groep van ondernemingen in de bouw en infrastructuur. Op deze website staat ook de uitgeverij van De Groene Amsterdammer, een ooit op groen papier gedrukt weekblad zonder winsttoegemerk dat al bestaat sinds 1877. WPG, uitgever van Vrij Nederland, staat ook op de lijst; het vond zijn oorsprong in 1940 toen het gestencilde verzetsblad Vrij Nederland voor het eerst illegaal werd rondgebracht.

Dat levert wel een vraag op. De Weekblad Pers Groep was helemaal geen Steward Owned bedrijf, maar een onderneming die formeel eigendom was van de werknemers, sinds 1971 verenigd in de Stichting Weekbladpers. Eigenlijk een vorm van zelfbestuur, dat in die jaren populariteit genoot. Maar ‘arbeiderszelfbestuur’ is niet hetzelfde als ‘Steward Ownership’, benadrukt Hensen. Verre van dat, zelfs. “Zulke ondernemingen missen het ondernemerschap dat Steward Owned bedrijven wel karakteriseert.”

Wie zijn die stewards dan? Niet de werknemers uit het bedrijf dus? Hoogleraren duurzaamheid of bedrijfskunde dan? Hensen: “Nee, de stewards zijn zelf ook ondernemers. Zij begrijpen de dynamiek van een bedrijf.”

Ik begrijp het nut van Steward Ownership voor de continuering van grote ondernemingen, ook om tweede en derde generatieproblemen te voorkomen. Ik snap ook het belang van jonge startups om de *purpose* van hun onderneming veilig te stellen. Maar grote ondernemingen kunnen zichzelf financieel bedruipen en hebben minder grote noodzaak bij extern kapitaal om te groeien.

Achim Hensen: “Steward Ownership is gefundeerd kapitalisme 2.0.”

Startups hebben wel geld nodig om op te schalen. Maar ze geven de investeerders geen zeggenschap over het bedrijf, zoals zelfs Business Angels wel hebben wanneer zij investeren. Hoe vinden startups dan toch extern kapitaal? Hensen: “Aandeelhouders kunnen nog steeds macht krijgen. Ze kunnen informatierechten hebben, vetorechten, consultatierechten en rechten voor beleggersbescherming. Maar ja, het stuur blijft wel in handen van de ondernemer. Dat lijkt voor veel beleggers geen groot probleem te zijn. Veel van hen willen sowieso de ondernemers aan het stuur hebben. De investeerders kunnen en zullen nog steeds een belangrijke en krachtige rol spelen, zelfs met de scheiding van stemrecht en economische rechten. Ik ervaar de relatie op deze manier als buitengewoon vruchtbaar. Natuurlijk is er enige structuur binnen het huidige fonds-ecosysteem waarbij de fondsbeheerders verplicht zijn om de controle- en bestuurszetsels en zo over te nemen - maar we zien daar ook veel verandering in ontstaan. Dus kort geantwoord: de investeerders die graag met die structuren meegaan, zijn er steeds meer. Het is nieuw voor velen, maar het werkt ook voor velen.” ■

www.doen.nl
www.purpose-economy.org/de
www.wearestewards.nl/bedrijven

.....
 ✦ TEKST JAN BOM ✦ FOTOGRAFIE P+

De jonge financial is duurzaam, nu de oude financial nog

Deze maand ben ik alweer zeven jaar lector Sustainable Finance and Accounting bij Avans Hogeschool. Toen ik in december 2014 de eerste verkennende gesprekken had met de docenten en studenten van de opleidingen Finance & Control en Accountancy over duurzaamheid en de manier waarop het onderwijs daar aandacht aan besteedde, kon ik niet bevroeden dat het vakgebied van de financial zo belangrijk zou worden in de duurzame transitie die we nu doormaken. Hoewel er nog veel moet gebeuren om de grote groep economie-docenten op middelbare scholen, mbo's, hbo's en universiteiten te doordringen van de noodzaak tot integratie van duurzaamheidsdenken, hebben we de afgelopen jaren al een aantal mooie stappen gemaakt.

Studenten die bij ons bedrijfseconomie volgen, leren nu vanaf hun eerste jaar dat er meer is aan waardecreatie bij bedrijven dan alleen het maximaliseren van de winst. Menselijk kapitaal, sociaal kapitaal en natuurlijk kapitaal zijn minstens zo belangrijk. Zonder mensen, klanten en natuurlijke hulpbronnen geen product, geen dienst en dus geen bedrijfsactiviteit. Ook krijgen de studenten mee dat organisaties meer risico's lopen dan alleen maar financiële risico's. Als wij vertellen over het begrip dubbele materialiteit, dat intussen de kern is van internationale accounting regels en de Europese wetgeving voor jaarverslagen, snappen onze financials dat het gaat over de impact die onderneming heeft op de wereld. Ze beseffen ook dat de wereld, die nu snel aan het veranderen is, ook een impact heeft op de continuïteit en het bestaansrecht van de organisatie. We zorgen niet alleen dat onze huidige studenten bij de tijd zijn. Onlangs hebben we ook een studiedag georganiseerd om onze alumni die afgestudeerd zijn in de afgelopen zes jaar de laatste ontwikkelingen rond duurzaamheid en hun vak bij te brengen.

Met al de verschillende initiatieven is de groep (toekomstige) jonge controllers, accountants, bedrijfsanalisten, boekhouders en consultants verder dan hun oudere collega's die wereldwijd nu op strategische posities bij bedrijven zitten. In september kwam CarbonTracker, een Brits onderzoeks- en adviesbureau op het gebied van klimaat, met een vernietigend rapport met als sprekende titel 'Flying Blind: The glaring absence of climate risk in financial reporting', over de rol van de externe accountant bij het controleren van financiële klimaatrisico's in de jaarcijfers. Maar liefst 80 procent van de accountants van de bedrijven met de grootste CO₂-uitstoot hadden die financiële klimaatrisico's gewoon over het hoofd gezien of er geen aandacht aan besteed. Tot overmaat van ramp zijn het niet de middelgrote of kleine accountantskantoren die hier door CarbonTracker op het matje werden geroepen, maar de Grote Vier. De accountantskantoren die zich erop laten voorstaan dat ze zo goed zijn in de controle van integrale jaarverslagen en meervoudige waardecreatie.

We merken ook dat er een zekere paniek is bij de middelgrote en kleine accountantskantoren. De Europese verslaggevingswetgeving die officieel 1 januari 2023 ingaat, raakt ook een groot aantal van hun klanten. De accountants kunnen hen nauwelijks helpen want ze hebben de duurzaamheid en de financiële consequenties daarvan te lang links laten liggen. Op dit moment wordt de pijn van deze onwetendheid goed gevoeld. Niet alleen vanwege de financiële consequenties voor de bedrijven zelf, maar ook dat de ervaren financial nu ervaart dat hij of zij niet meer de noodzakelijke kennis heeft om nog op een goede manier zijn vak uit te oefenen. Dat wordt snel bijspijkeren geblazen. ■

MARLEEN JANSSEN GROESBEEK
LECTOR SUSTAINABLE FINANCE & ACCOUNTING
AVANS HOGESCHOOL

Lidl Zero in Almere

Accountants Avans
taxeren circulariteit

Is dit circulaire gebouw straks meer waard?

Twee gebouwen van ABN AMRO aan de Amsterdamse Zuidas. Het traditioneel gebouwde hoofdkantoor. Daaronder Circl, het paviljoen waarvan de onderdelen later weer herbruikbaar zijn.

Wat is dit gebouw later waard?

Wat is meer waard? Een gebouw dat na gebruik gesloopt wordt? Of een gebouw dat uit elkaar gehaald kan worden, waarna alle onderdelen weer beschikbaar zijn voor de bouw? Het laatste, zou je zeggen. Zeker omdat grondstoffen alsmat schaarser en duurder zullen worden. Maar hoeveel meer waard dan? Studenten *Finance and Control* van Avans Hogeschool verkenden met betrokken partijen de circulaire bouwwereld. Hun conclusie: iedereen wacht op een overheid die regels opstelt. Opdrachtgevers, taxateurs, banken, accountants. Dan pas kun je beginnen te rekenen.

ACCOUNTANCY TAXATIE CIRCULAIRE BOUW

Wie weet hoeveel een gloednieuw kantoorpand over vijftig jaar waard is? Ga er maar eens aan staan, een financiële waarde een halve eeuw vooruit voorspellen. Geld zal minder waard zijn door inflatie, dus het pand zal daardoor duurder zijn. Misschien staat het pand wel in Amsterdam, waar de prijzen van onroerend goed als een vuurpijl in de lucht kunnen schieten? Bij circulaire gebouwen gelden totaal andere wetten. De opdrachtgever zet een circulair pand neer met de gedachte om dit later weer in onderdelen af te breken. Waarom anders alle hout en wanden zo construeren dat deze zonder schade weer losgemaakt kunnen worden? De materialen kunnen zo aan een tweede leven beginnen, misschien wel een derde of vierde. Duurzaamheid is hier het uitgangspunt, het anticiperen op schaarste aan grondstoffen in de toekomst. Maar ook voor een circulair pand geldt: wie durft te voorspellen hoeveel die ton aan houten balken in de toekomst waard zal zijn? Hoe groot zal de schaarste aan deze materialen dan zijn? Hoe hoog zullen de arbeidskosten zijn om het pand uit elkaar te halen? Het vergt een profeet als Nostradamus om hier antwoord op te kunnen geven.

Toch zal iemand deze meerwaarde moeten gaan berekenen, om de meerwaarde van circulariteit in harde euro's uit te drukken. Maar wie? Een taxateur? Een bank? Een accountant? Een overheid? De laatste heeft zeker een belang, want de bouwsector speelt een cruciale rol in de transitie naar een circulaire economie. Naar schatting is de bouw in Nederland verantwoordelijk voor 50 procent van het grondstoffengebruik en 38 procent van de CO₂-uitstoot.

“Op dit moment wacht iedereen op iedereen”, constateert Sander van de Lagemaat (1998). Hij studeerde *finance & control* op Avans Hogeschool en schreef samen met zijn studiegenoot Joram Misbeek een afstudeeronderzoek over dit onderwerp: ‘Waarden en taxeren van materialen en producten voor de circulaire bouw’. Hij kan het weten, want samen met de Dutch Green Building Council organiseerde Van de Lagemaat een Community of Practice (CoP), een praktijkgemeenschap waarin al deze partijen aan tafel schoven. “Sommigen om hun kennis en ervaring te delen. Anderen meer om te luisteren, omdat ze gewoonweg nog aan het begin stonden.” Bij deze CoP kwamen modelontwikkelaars, taxateurs, financiers en accountants samen.

Doel van Sander en Joram was om de eerste methoden en technieken te verkennen om een beter inzicht te krijgen in de restwaarde van een circulair gebouw. Het is een verslag van groot belang, omdat het haarscherp de keuzes schetst aan de vooravond van beslissingen die uit Brussel gaan komen. Op dit moment ligt er een voorstel om de Europese transparantie richtlijn over niet-financiële informatie (NFRD) aan te scherpen. De nieuwe richtlijn heet de Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD). Wanneer deze wordt aangenomen zal de rapportageverplichting over milieu-, klimaat-, governance en sociale prestaties een stuk strenger zijn. Daarnaast wordt een accountantscontrole op de duurzaamheidscijfers verplicht gesteld. De

“Voorafnadenken over losmaakbaarheid en herbruikbaarheid leidt tot een vijfmaal hogere restwaarde aan het einde van de levensduur van een gebouw”

wet geldt vanaf januari 2023. Dat betekent dat bedrijven al vanaf volgend jaar (2022) moeten gaan rapporteren. De standaarden vanuit Brussel moeten dat jaar dan ook beschikbaar komen. Met de komst van deze verplichte CSDR krijgen accountants een grote rol bij de controle van de duurzaamheidsprestaties achteraf. Het betekent dat er protocollen ontwikkeld moeten worden voor de manier waarop accountants de externe controle moeten uitvoeren. Van de Lagemaat: “Het is dus niet aan de beroepsgroep zelf om invulling te gaan geven aan die standaarden of definities voor circulaire prestaties. Deze invulling moet komen van wetgevers dan wel standaardzitters die de autoriteit hebben om de controle te veranderen in wet- en regelgeving. In afwachting daarvan is het goed dat taxateurs, financiers en accountants alvast samenwerken om te komen tot een werkbaar consensus.”

Sander is nog herstellende van de marathon van Amsterdam, die hij een dag eerder liep. Zijn eerste. Het is wel een passende beeldspraak om circulair calculeren in de bouw hiermee te vergelijken. Op welk moment van zo'n lange afstandsrace bevinden we ons nu? Van de Lagemaat: “De eerste renners melden zich bij de start. Sommige hongerige bedrijven hebben de stad al wat verkend, maar het volledige parcours is nog niet bekend gemaakt. Het zijn nog allemaal losse stukjes routes en iedereen kent nog maar eigen stukjes. Dranghekken ontbreken ook nog. Dat moet de organisatie allemaal nog doen, de overheid. Je kunt moeilijk van start gaan en al lopende gaan uitzoeken wat het parcours is.”

Toch de finishlijn is er al wel, de doelstelling om de meerwaarde van circulaire gebouwen in de toekomst vast te leggen. En benaderingen van hoe de route gaat lopen zijn er ook. De twee studenten en Dutch Green Building Council wisten vier ontwikkelingsrichtingen zo ver te krijgen dat ze in grote lijnen hun meetmodellen prijsgaven. Opvallend daarbij is de praktische benadering van bbn adviseurs. Uitgevoerde praktijkcasussen van dit bureau tonen aan dat het voorafnadenken over losmaakbaarheid en herbruikbaarheid tot een vijfmaal hogere restwaarde aan het einde van de levensduur leidt. Hoe hoger de ‘losmaakbaarheid’ van het gebouw, hoe beter de materialen te hergebruiken zijn, hoe hoger de restwaarde van het gebouw is, zo stellen bbn adviseurs. De ontwerpfase is dus cruciaal voor de prijs die later gevraagd kan worden. Het is een denkwijze die taxateurs nu nog niet kennen, laat staan toepassen. “Dan moet ‘losmaakbaarheid’ gedefinieerd worden als roerend goed”, constateren de studenten. Onder roerende goederen wordt nu nog verstaan: alle zaken die zichzelf verplaatsen of verplaatst kunnen worden, mits ze niet aan een gebouw vastzitten.

TNO splitst in een eigen model ‘Residual Value Calculator’ de

WAT GAAT HET AFSTUDEERATELIER 'CIRCULAIRE ACCOUNTING' NOG MEER DOEN?

Volgend jaar organiseert het Lectoraat Sustainable Finance and Accounting van Avans opnieuw een afstudeeratelier rond het thema circulaire accounting in bouw. Deze keer wordt er samengewerkt met de gemeente Schiedam, New Horizon en Bouwend Nederland Brabant. Wederom zullen alle uitdagingen rond restwaarde centraal staan. Bijvoorbeeld de vraag hoe gebouwen zelf aange-merkt kunnen worden als een depot van materialen. Het is dus van belang te weten wanneer bepaalde producten en materialen er dus weer uitgehaald kunnen worden. Naast de EPG, de energieprestaties van gebouwen, krijgen we ook een materialenprestatie die gewaardeerd moet worden. Daarnaast moet er onderzocht worden of er op een andere manier afgeschreven kan worden als we gebouwen op een andere manier gaan waarderen vanwege de materialen die erin zitten. Die afschrijvingsmethode is echt een kwestie voor het technisch bureau van accountants, maar ook voor de standaardzitters.

- materialen uit op hergebruikswaarde op gebouw-, product-, en materiaalniveau. Dit levert inzicht in op de relatie tussen levensduur en restwaarde. Zo kan de restwaarde in een model van S. Brand uit 1994 (!) van een interieur al na 1 dag of 1 maand op 0 euro worden gezet. De plattegrond van een gebouw kan 3 jaar tot 30 jaar meegaan. De installaties in het gebouw 7 tot 15 jaar. De gevel 20 jaar. De constructie 30 tot 300 jaar. En de locatie, de grond waarop het gebouw staat, kan als 'oneindig' in de boeken komen te staan. In de Residual Value Calculator zet TNO daar de onderhoudskosten tijdens de levensduur bij, zoals onderhoud, herinrichting (refurbishment) en verkoopmarge. Vooral modulaire binnenwanden zijn volgens TNO wel 80 jaar houdbaar, wanneer ze goed worden onderhouden. Organisaties in de circulaire bouw zijn ook onderling al de nodige samenwerkingen aangegaan, om zo meer vaste grond onder de voeten te krijgen. Zo ontwikkelde Madaster, die het 'grondstoffenpaspoort' voor gebouwen in 2017 lanceerde, samen met Alba Concepts een manier om de recyclingwaarde op productniveau te voorspellen. Belangrijk uitgangspunt daarbij is terug te kijken (backcasting) naar de historische prijsontwikkeling van grondstoffen. In de financiële module van het grondstoffenpaspoort is dan te zien dat bijvoorbeeld staal sinds het begin van de metingen tot 2021 4,24 procent in waarde is gestegen. Deze lijn wordt doorgetrokken naar 2028 (forecasting) en gaat dus in dezelfde stijgende lijn verder. Voor metaal en aluminium gaat deze trendlijn dan echter weer omlaag. Voorspellingen worden ook gedaan door beurshandelaren op de London Metal Exchange, in de vorm van 'futurescontracten'. Deze gaan echter nooit zo ver de toekomst in als de levensduur van een gebouw. En wie kan het onvoorspelbare voorspellen? Een nieuw virus dat plotseling de economie van de hele wereld op zijn kop zet? Klimaatrampen die misschien wel sneller en heftiger zijn dan wetenschappers voorspellen en bijvoorbeeld hele delen van een land voor lange tijd onder water zetten? Lonen die door schaarste aan arbeidskrachten de kosten van demontage van een circulair gebouw veel duurder maken dan was geschat? Alba Concepts werkte ook met Copper8 samen aan een Excess Materials Exchange, een online platform dat vraag en aanbod

"De overheid kan een rol spelen bij het opzetten van een centrale marktplaats voor gebruikte bouwmaterialen"

van gebruikte bouwmaterialen bij elkaar brengt. Van de Lagemaat blijkt gecharmeerd te zijn van zo'n centrale marktplaats. In de scriptie schrijven de studenten van Avans: 'Een centrale (online) marktplaats voor bouwproducten en -materialen of het aan elkaar koppelen van bestaande (online) marktplaatsen voor tweedehandsbouwproducten, levert een overzicht van de waarde van materialen en producten op. Zo kan dit een benchmark zijn voor de bewijslast van de financier en taxateur. Belangrijk hierbij is dat de marktplaatsen voor iedereen toegankelijk zijn en de prijsbepaling transparant is. Daarnaast moet er een zekere massa gecreëerd worden. Op dit moment zijn er al diverse marktplaatsen, onder andere van sloopbedrijven'. Maar wat voor alle partijen in de opstartende circulaire bouw geldt, gaat zeker ook voor de sloopbedrijven op. Van de Lagemaat, diplomatiek: "Er lijkt weinig samenwerking of onderlinge transactie te zijn." Het is ieder voor zich, zo bleek uit een eerdere P+ Special. Sloopbedrijven zijn elkaars concurrenten, waarbij de goeden de slechten niet kunnen luchten omdat ze grondstoffen niet herwinnen maar laten verbranden. Dat kan goedkoper zijn, veroorzaakt marktbederf en vertraagt de circulaire praktijk in de bouw. De overheid moet daarom ingrijpen, constateren de studenten. 'De overheid kan voorwaarden creëren voor en eisen stellen aan een betrouwbare marktplaats. Denk bijvoorbeeld aan andere centrale markten waar de overheid wettelijk toezicht voor heeft geregeld, zoals effectenbeurzen. Een soortgelijke rol kan de overheid spelen bij het opzetten van een marktplaats voor circulaire producten en materialen. De overheid hoeft zich niet te mengen in de prijsbepaling als er genoeg vraag en aanbod is, waardoor de vrije marktwerking niet gehinderd wordt. De overheid kan wel de kaders stellen voor transparantie en het creëren van een gelijk speelveld'.

Tegelijkertijd moet er ook een einde komen aan het op elkaar wachten van taxateurs en banken, een klassiek kip en ei-probleem. Taxateurs hebben grote problemen om zich het concept van circulair bouwen en restwaarde eigen te maken. Het is een stuk complexer dan het taxeren van een 'traditioneel' gebouwd pand. Ook de tijdshorizon is iets waar taxateurs nog niet mee weten om te gaan. Van de Lagemaat: "Taxateurs geven aan dat zij het gebouw als geheel willen waarderen als onroerend goed. Zij willen bovendien niet verder vooruitkijken dan 15 jaar. Op het moment dat onderdelen vanwege hun losmaakbaarheid gedefinieerd worden als roerende goederen, verandert het taxatiemodel. Maar ik heb nog niet één taxateur ontdekt die daarop vooruit wil lopen. En dat levert vervolgens weer problemen op bij de bank, die pas een lening wil verstrekken wanneer er een taxatierapport is." De studenten suggereren een oplossing: "Er zouden afspraken gemaakt kunnen worden in de vorm van terugkoopcontracten van producten en materialen van een circulair pand." Maar dan nog zullen taxateurs moeten leren om deze roerende onderdelen apart te waarderen, en niet zoals nu als vast onderdeel van

De gloednieuwe circulaire supermarkt van Lidl in Almere-Oosterwold. Volledig energieneutraal en demonteerbaar, onder andere geïsoleerd met oude polo's van de medewerkers. Lidl Nederland wil in 2022 volledig klimaatneutraal zijn.

een gebouw. Die trapdelen van meranti moeten een tweede leven tegemoet en zijn niet bedoeld om te verbranden, zelfs niet als dit 'groene energie' oplevert.

Zou het niet handig voor de bouw zijn om met een vuistregel te gaan werken? Bijvoorbeeld: een circulair pand is 25 procent meer waard dan een traditioneel gebouwd pand. Van de Lagemaat: "Als je het over een vuistregel hebt, dan heb je het over een ideale situatie, zonder gradaties, die er in de werkelijkheid natuurlijk wel zijn. Maar je zou kunnen zeggen: wanneer die 25 procent extra niet wordt betaald, zou de overheid kunnen bijspringen met subsidies, om de circulaire bouwmarkt op gang te helpen. Als die markt er eenmaal is, en je gaat over de honderd transacties heen, gaan de taxateurs het circulaire model ook accepteren. Dat is nodig, want de banken gaan uit van die taxatierapporten. Dat maakt het nu ook moeilijk. Als jij voor je circulaire woning een lening van vier ton wil aanvragen, maar de taxateur vindt het niet meer dan drie ton waard, gaat de bank toch met de taxateur mee."

De prijzen in de bouw schieten omhoog, nu de werelddeconomie na de coronacri-

sis weer op gang komt. Staal, ijzer, hout, je betaalt er veel meer voor dan twee jaar geleden. "Een vriend van me is een huis aan het bouwen. Hij betaalt zich scheel. Alleen de materialen al worden met de week duurder. Daar zit bij circulair bouwen wel een addertje onder het gras. Circulair bouwen doen we voor een betere wereld. Je wilt de schaarse grondstoffen beschermen. Maar als we systemen bouwen waarbij we schattingen gaan maken wat die materialen waard zullen zijn over zoveel jaar, bestaat de kans dat je gaat redeneren: ik stop stiekem heel schaars materiaal in mijn gebouw, waarvan ik denk dat het over x-aantal jaren nog veel schaarser is. Als grote partijen zo gaan redeneren en bewust materialen gaan kiezen die nu al bijna op zijn, dan is het effect van circulair bouwen averechts." ■

www.esbimpact.org

♦ MARLEEN JANSSEN GROESBEEK EN JAN BOM ♦ FOTOGRAFIE KRIS BOM EN P+ ♦

Garant staan beter dan geld geven

Banken in opkomende economieën zijn niet erg geneigd risico's te lopen in de kredietverlening aan kleine ondernemers. Vrouwelijke ondernemers, jongeren en migranten hebben daar het meest last van. Ontwikkelingsbank FMO biedt de banken nu garanties voor als het misgaat. De covid-pandemie zorgt voor een sterk groeiende vraag naar dit soort garantstellingen. "Dit is een revolutionair idee." Jordanië gaat voorop.

"Covid-19 heeft complete sectoren in ontwikkelingslanden weggevaagd", zegt Maurits Fliche Boeschoten. "Toerisme, restaurants, hospitality. Noem maar op. Neem Jordanië, waar ze net een vierde lockdown achter de rug hebben. Een bedrijf als Royal Jordanian overleeft het wel, omdat de overheden ondersteunt. Maar als jij een kleine cateraar bent die aan de vliegtuigmaatschappij levert, dan red je het niet." "In Mexico zie je hetzelfde", vult Angelica Ortiz de Haas aan. "De situatie heeft een grote impact op het midden- en kleinbedrijf. En daar hebben kwetsbare ondernemers het meeste last van. Een jaar geen inkomen betekent dat ze door hun reserves heen zijn. Dan is het einde verhaal." De twee landen waar beide FMO-medewerkers naar verwijzen zijn niet toevallig gekozen. Fliche Boeschoten werkte een aantal jaren als financieel specialist in Jordanië, en zag in de praktijk de barrières waar kleine bedrijven bij lokale banken tegenaan lopen. Ortiz de Haas is geboren in Mexico, waar ze ondervond hoe moeilijk het voor vrouwelijk ondernemers is om financiering te verkrijgen. Het was vanuit die achtergrond dat beiden enkele jaren geleden aan de wieg stonden van een nieuw FMO-programma, Nasira geheten. Het is Arabisch voor: 'Zij staat naast je'.

Nasira moest voor FMO iets geheel nieuws gaan doen: steun bieden aan kleine ondernemers die het vaak extra lastig hebben, omdat ze bij lokale banken niet in het normale format passen. Vrouwelijke ondernemers, die door erfvetten niet over eigen kapitaal beschikken. Of die routineus afgewimpeld worden door mannelijke bankemployees. Jongeren die nog geen trackrecord hebben opgebouwd, of de benodigde skills missen, en dus niet voor een lening in aanmerking komen. Migrantenvrouwen, die zonder identiteitsbewijs geen eigen zaak kunnen beginnen. Nasira geeft garanties aan lokale banken, zodat zij alsnog bereid zijn kredieten te verschaffen aan deze ondernemers. Behalve van FMO ontvangt Nasira ook financiering van de Europese Unie. Vanuit het Team Europe Package (een programma om het mkb in Afrika en het Midden-Oosten te steunen tijdens de covid-pandemie) ontving Nasira in totaal 100 miljoen euro. Met als voorwaarde dat de focus ligt op moeilijk te financieren ondernemers. De Nederlandse overheid draagt nog eens 10 miljoen aan bij via het Massif fonds, dat door FMO beheerd wordt.

Dit stevige startkapitaal stelt Nasira in staat een programma op te tuigen dat volgens de initiatiefnemers in meerdere opzichten revolutionair is. Belangrijk daarbij is dat de EU bereid is het grootste risico te dragen. "We hebben tot nu toe drie deals afgesloten, voor bedragen van 20 tot 50 miljoen dollar", zegt Fliche Boeschoten. "Daarvan is per deal een paar miljoen afkomstig van

"In veel landen is het onmogelijk krediet te krijgen alleen op basis van je businessplan"

Europa. Als het mis gaat, wordt – na het verlies van de lokale bank – allereerst dit geld aangesproken. De EU doet dit omdat ze impact willen maken. Dat stelt FMO in staat nog eens 20 of 25 miljoen in zo'n deal te stoppen, tegen een lager risicoprofiel. Doordat de EU bereid is het grootste risico voor z'n rekening te nemen, kunnen wij die 100 miljoen van Europa opschalen tot een portefeuille van 600 miljoen. Dat is het mooie van deze aanpak."

Het begin is gemaakt. Bescheiden: "Wij zijn nog maar in de opstartfase. We denken in totaal zo'n dertig deals te doen, in vier jaar tijd. Daarbij willen we het accent geleidelijk aan verschuiven naar de meer uitdagende markten. De eerste deals doen we in landen met goed ontwikkelde financiële markten: Jordanië, Kenia en Zuid-Afrika. In de toekomst denken we bijvoorbeeld ook aan Mozambique en de Sahellanden. Dat zullen kleinere deals zijn, eerder 10 dan 30 miljoen. Maar de focus blijft dezelfde." "Vrouwelijke ondernemers zijn voor veel lokale banken een nieuwe groep", vult Ortiz de Haas aan. "Hetzelfde geldt voor jongeren en migranten. We accepteren dat het af en toe fout zal gaan. Wij monitoren nauwgezet, op maandelijkse basis, wat er in de lokale situatie gebeurt. Als een lening niet terugkomt, vragen we ons af hoe dat komt. Kunnen we het kredietaanbod bijvoorbeeld aanpassen, samen met de bank? Uiteindelijk is het doel dat Nasira weer vertrekt en dat de bank zegt: ik heb veel geleerd en kan het nu wel zelf. Maar op dit moment zien we dat veel van de lokale financiële instellingen het nog niet proberen. Dit programma zet ze daartoe aan." ➤

Groepen ondernemers die gaan profiteren van de garantstelling zijn vrouwen en vluchtelingen uit bijvoorbeeld Syrië die in Jordanië een bedrijf willen starten.

“Als dit lukt stimuleer je productieve leningen die zich richten op kleine ondernemingen”

Is niet het gevaar dat lokale banken onverantwoorde risico's nemen, als het hen toch geen geld kost?

Ortiz de Haas: “Om dat te voorkomen is de deal dat de lokale partij het eerste risico draagt. Tot een maximum van 5 procent op de lening. Dat is de incentive voor hen om problemen allereerst zelf op te lossen. En wij hebben natuurlijk onze checks and balances, om te zorgen dat de leningen aan onze voorwaarden voldoen. En bij de specifieke doelgroep terecht komen. Dus de volgorde is dat de lokale partij het eerste risico op zich neemt, dan de EU en dan wij.”

Hoe werkt het in de praktijk. Gaan jullie al die kleine bedrijven in de gaten houden?

Fliche Boeschoten: “Nee, dat kunnen we niet. De lokale partij stelt een leningenportfolio samen van honderd of duizend mkb-bedrijven. Daar staat Nasira dan garant voor. Wij monitoren online wat er met die portfolio gebeurt, verzamelen data, en proberen er lessen uit te destilleren. We geven de banken ook technische assistentie. Deskundigen die hen helpen. Hoe bereik je deze specifieke doelgroepen? Hoe communiceren ze? En hoe moeten de banken zich daaraan aanpassen? Dat vind ik zelf heel mooi. Jonge mensen vormen de meerderheid van de bevolking in veel landen. Veel van hen hebben ideeën voor een eigen bedrijf. Maar ze weten niet wat ze daarvoor moeten doen. En de banken spreken hun taal niet. Nasira wil helpen daar verandering in te brengen.

“De slag die lokale banken moeten maken is dat ze niet meer uitsluitend kijken naar het beschikbare onderpand dat de kredietvrager heeft, maar meer naar de kwaliteit van het businessplan. Dat vinden we in Nederland heel normaal. Mede omdat we een heel oerwoud aan garanties hebben. Maar in veel landen is het onmogelijk krediet te krijgen alleen op basis van je businessplan. Daar moet je echt je hele hebben en houden op tafel leggen. Onze garantstelling moet banken aanzetten om zo'n businessplan veel serieuzer te nemen.”

En je merkt dat daar behoefte aan is?

Ortiz de Haas: “De vraag was al groot, maar door covid trekt die exponentieel aan. Het opmerkelijke van de huidige situatie is dat, in tegenstelling tot bij vorige crises, er veel geld beschikbaar is. Dat komt vooral door het vele geld dat overheden in de markt pompen. Maar banken in die landen vinden het nog steeds lastig te investeren in die ondernemers die zij als 'moeilijk te financieren' zien. Onze analyse was dat onze taak hier niet is om extra geld beschikbaar te stellen maar om risico's af te dekken, zodat de lokale banken hun eigen geld gaan inzetten. “We hebben klanten die hier heel open voor staan. Maar ze vinden het moeilijk de risico's te kwantificeren, daarom doen ze het nog niet. Bij andere moeten we meer zendingswerk doen. Ook voor ons is dit een uitdaging. Onze missie is om de taart groter te maken. We hebben de middelen daartoe, nu nog de banken vinden die het willen uitvoeren.”

Welke bank in Jordanië gaat voorop?

Een van de eerste deals die Nasira sloot was met Bank al Etihad. Deze Jordaanse bank krijgt een garantstelling van 30 miljoen dollar om daarmee door Covid-19 geraakte midden- en kleinbedrijven te steunen.

“Ik heb gedurende mijn jaren in het land die bank goed leren kennen”, zegt Maurits Fliche Boeschoten. “Zij hebben een duidelijke missie om een financieel-inclusieve bank te zijn. Dat maakt ze tot een partner waarmee wij het verschil kunnen maken in Jordanië. Hun aanpak wordt daar ook gewaardeerd, ze zijn de afgelopen jaren gegroeid van de achtste plek naar de derde grootste bank van het land. Dat zien we vaker, dat banken die zich specifiek op deze doelgroepen richten een voordeel hebben. De belangstelling voor financiering van het mkb groeit sterk.”

Bank al Etihad zal de garantstelling vooral gebruiken voor kredieten aan door vrouwen geleide ondernemingen, jongeren en startups. Om door de corona-pandemie getroffen ondernemingen te steunen zette de bank al een speciaal noodfonds op. Naast financiële steun kunnen ondernemers bijvoorbeeld ook digitale workshops volgen waarin ze tips krijgen hoe hun bedrijf in deze moeilijke tijden overeind te houden. Het Nasira-pakket biedt ook technische ondersteuning aan de bank zelf, waarmee het de interne capaciteit kan versterken om de doelgroepen te steunen en nieuwe producten voor hen te ontwikkelen.

Wat betekent deze aanpak voor FMO zelf?

Fliche Boeschoten: “Deze aanpak is heel goed uit te breiden. Naar andere delen van de wereld, of op andere terreinen. FMO heeft altijd garantstellingen als onderdeel in het pakket gehad, maar die waren meestal gericht op het faciliteren van handel. Dat is een heel ander product. Wat wij met Nasira doen mikt echt op de core activiteiten van financiële instituties in opkomende markten. Hen steunen op gebieden waar zij risico's zien, die hen hinderen in lokale kredietverlening. Als dit lukt stimuleer je productieve leningen die zich richten op kleine ondernemingen. Dan is het ook voor FMO als geheel aantrekkelijk hier vaker op in te zetten.”

Ortiz de Haas: “Wij krijgen nu ook al vragen van banken in andere regio's. Maar we willen eerst zekerheid hebben dat deze aanpak werkt en leren van de ervaringen. Pas dan kunnen we deze manier van ondersteunen ook elders toepassen.” ■

www.nasira.info

➤ TEKST HANS VAN DE VEEN ➤ FOTOGRAFIE OPMEER REPORTS EN DEPOSITPHOTOS

Nu 90 procent wereldbos beschermd

Niet minder 110 landen hebben op de VN-klimaatop COP26 in Glasgow beloofd geen bossen in hun land meer te zullen kappen. Daarmee is nu zo'n 90 procent van het wereldbos op papier beschermd. Er is voor een bedrag van 19,2 miljard dollar aan fondsen beschikbaar om deze overeenkomst van de wereldleiders ook daadwerkelijk te realiseren.

Niet minder 110 landen hebben op de VN-klimaatop COP26 in Glasgow beloofd geen bossen in hun land meer te zullen kappen. Daarmee is nu zo'n 90 procent van het wereldbos op papier beschermd. Er is voor een bedrag van 19,2 miljard dollar aan fondsen beschikbaar om deze overeenkomst van de wereldleiders ook daadwerkelijk te realiseren.

Experts verwelkomen de stap, maar waarschuwden dat een eerdere deal in 2014 'de ontbossing niet had kunnen vertragen'. De Britse premier Boris Johnson, die gastheer is van de wereldwijde bijeenkomst, zei dat 'Wij de rol van de mensheid als veroveraar van de natuur moeten beëindigen en in plaats daarvan de hoeder van de natuur moeten worden'. Nederland is een van de landen die de overeenkomst heeft ondertekend – naast bosrijke landen als Canada, Brazilië, Rusland, China, Indonesië, de Democratische Republiek Congo, en de VS.

Volgens de verklaring van de ondertekenaars gaat een deel van de financiering naar ontwikkelingslanden om beschadigd land te herstellen, bosbranden aan te pakken en inheemse

gemeenschappen te ondersteunen. Regeringen van 28 landen hebben zich er ook toe verbonden voedsel en andere landbouwproducten die tot ontbossing leiden uit de wereldhandel te zullen verbannen, zoals palmolie, soja en cacao. Deze industrieën zorgen voor bosverlies door er gewassen aan te planten of op de vrijgekomen bosgrond vee te laten grazen. Meer dan 30 van 's werelds grootste financiële bedrijven – waaronder Aviva, Schroders en Axa – hebben ook beloofd te stoppen met investeren in activiteiten die verband houden met ontbossing.

Er zal ook een fonds van 1,28 miljard euro worden opgericht om 's werelds op een na grootste tropische regenwoud te – in het Congobekken – te zullen beschermen.

Er zijn bij critici wel grote vragen over hoe een grote financiële toezegging effectief kan worden gecontroleerd. Hoe kunnen financiers verifiëren dat bossen daadwerkelijk worden beschermd zonder de bosarealen met satellieten te volgen? Tast zo'n controle de nationale soevereiniteit van landen aan of trekt het deze in twijfel?

Hier de originele tekst van de VN-afspraken over bosbehoud.

We will strengthen our shared efforts to:

- 1 Conserve forests and other terrestrial ecosystems and accelerate their restoration;*
- 2 Facilitate trade and development policies, internationally and domestically, that promote sustainable development, and sustainable commodity production and consumption, that work to countries' mutual benefit, and that do not drive deforestation and land degradation;*
- 3 Reduce vulnerability, build resilience and enhance rural livelihoods, including through empowering communities, the development of profitable, sustainable agriculture, and recognition of the multiple values of forests, while recognising the rights of Indigenous Peoples, as well as local communities, in accordance with relevant national legislation and international instruments, as appropriate;*
- 4 Implement and, if necessary, redesign agricultural policies and programmes to incentivise sustainable agriculture, promote food security, and benefit the environment;*
- 5 Reaffirm international financial commitments and significantly increase finance and investment from a wide variety of public and private sources, while also improving its effectiveness and accessibility, to enable sustainable agriculture, sustainable forest management, forest conservation and restoration, and support for Indigenous Peoples and local communities;*
- 6 Facilitate the alignment of financial flows with international goals to reverse forest loss and degradation, while ensuring robust policies and systems are in place to accelerate the transition to an economy that is resilient and advances forest, sustainable land use, biodiversity and climate goals.*

Hoe de financiering van bosbehoud vorm kan krijgen blijkt uit de aanpak van FMO, ook aanwezig op de top in Glasgow. ■

FMO financiert tropisch bosbehoud

Stop de boomkap

Stoppen met kappen

FINANCE

DE FINANCIERING VAN TROPISCH BOSBEHOUD

Als er geen einde komt aan de ontbossing is de opwarming van de aarde niet te stoppen. Het is een van de belangrijkste issues bij de wereldwijde Klimaatconferentie van de VN, die eind deze maand begint in Glasgow. Het roer moet om, beseffen overheden, bedrijven en investeerders. Ook ontwikkelingsbank FMO beraadt zich op een nieuwe aanpak.

Miro Forestry in Ghana is met 10 duizend hectare een van de grootste houtplantages in West-Afrika. Ontwikkelingsbank FMO stak er 12,6 miljoen dollar in. Er zijn tal van impactdoelstellingen bepaald. Zo wordt er gekeken naar de arbeidsomstandigheden, het voorkomen van vervuiling, de gezondheid van de leefgemeenschappen in het gebied en uiteraard het behoud van biodiversiteit.

“Voorfinanciering die later door de verkoop van carbon credits weer terugverdiend kan worden”

74

P+ | 2021 - 2022

► **“N**atuurlijk is het uitermate frustrerend”, zegt Gerhard Engel, investment officer bij FMO en bossenspecialist. “Met veel inspanning financieren wij het behoud van een paar duizend hectare bos per jaar. Maar bij die enorme branden het afgelopen jaar in Griekenland, Spanje, en Californië gaat zo’n oppervlakte in een paar dagen weer plat.” Jaarlijks gaat 10 miljoen hectare bos wereldwijd verloren. Deels als gevolg van branden, maar het overgrote deel van het verlies komt voor rekening van de landbouw. Inspanningen om de ontbossing te stoppen hebben weinig resultaat. Bosbouwprogramma’s hebben veel grotere volumes nodig. Maar hoe doe je dat? Herbebossing vraagt om land, dat steeds schaarser wordt. Dat maakt behoud van wat er nog resteert aan bossen nog belangrijker. Het voorkómen van extra emissies door te zorgen dat bestaande bossen niet worden gekapt draagt net zo goed bij aan de strijd tegen opwarming. Die conclusie heeft FMO inmiddels ook getrokken. Zo’n tien jaar geleden begon de Nederlandse ontwikkelingsbank met investeringen in bosbouw. Voorzichtig, omdat het nog onbekend terrein was. Bij investeerders was de heersende perceptie dat bomen veel te risicovol zijn om je geld in te stoppen. Niet alleen kunnen ze afbranden, maar het duurt ook extreem lang voor een investering geld opbrengt. Afhankelijk van de boomsoort kun je een geplante boom pas na een jaar of tien (soms wel twintig) kappen, en er geld aan verdienen. Dat geduld kunnen maar weinigen opbrengen. Dat FMO er indertijd wel aan begon had dan ook minder te maken met geld verdienen dan met de doelstelling die de bank zichzelf heeft opgelegd: het realiseren van een CO₂-neutrale portfolio. “Bij alle projecten die wij financieren werken we aan het verminderen van emissies”, zegt Engel. “Maar daar zit een ondergrens aan. Vrijwel iedere activiteit zorgt nu eenmaal voor CO₂-uitstoot. Zelfs de aanleg van een windpark. Dus wat je niet meer kunt terugdringen moet je compenseren. Bosbouw is daar uitermate voor geschikt, omdat groeiende bomen als een soort stofzuiger CO₂ opnemen. Dat maakt ze nodig om de wereldwijde opwarming tegen te gaan. En voor ons als FMO om klimaatneutraal te opereren.”

Omdat de bank weinig ervaring had op dit terrein, ging het een samenwerking aan met het Finfund uit Finland, een land met een enorme bosbouwtraditie. Gezamenlijk werd het afgelopen decennium een projectenportefeuille opgebouwd van vooral plantagebosbouw en boslandbouw (agroforestry). Omdat dat nog het meest lijkt op datgene waar de bank goed in is: projecten financieren die werkgelegenheid opleveren, én ook financieel rendement. Dat laatste viel overigens nog niet mee.

“Het was echt pionieren. Bij bosbouw begint alles met land, dus ook alle issues die daar spelen, inclusief landrechten. Je kunt niet zomaar ergens een plantage beginnen. Er wonen daar mensen. Zij moeten vanaf het begin bij zo’n project betrokken worden. En verantwoordelijk zijn. Maar dat mag niet ten koste gaan van de natuur. En dan zijn er de risico’s: bomen verdwijnen door illegale kap, door natuurrampen. En het financiële plaatje: de eerste tien jaar zie je geen cent terug. Je komt zoveel problemen tegen dat je je afvraagt: moeten we dit wel doen?” Er werd toch doorgezet, en inmiddels is het tijd voor een evaluatie. En het ontwerpen van een nieuwe bossenstrategie. Op basis van de geleerde lessen, maar ook met het oog op de veranderende tijdgeest. Want de belangstelling voor investeringen in bossen groeit. Engel: “Andere ontwikkelingsbanken benaderen ons, willen leren van onze ervaringen. En we horen van onze klanten dat ze vaker benaderd worden door financiers. Er is veel beweging, de markt komt in een stroomversnelling.” Het klimaat speelt daarbij een belangrijke rol. Het besef groeit dat de tijd dringt. Bomen planten, of behouden, is nog altijd de goedkoopste manier om CO₂ uit de lucht te halen. Meer dan ooit geldt het Chinese spreekwoord: ‘De beste tijd om een boom te planten was twintig jaar geleden. De op een na beste tijd is nu.’ Veel bedrijven zoeken naar mogelijkheden om hun niet te vermijden emissies te compenseren. Carbon credits (betalen voor het vastleggen van koolstof) wordt dan steeds interessanter. Die toenemende vraag (en de daardoor stijgende prijs) zorgt voor een grotere kapitaalstroom. Eindelijk ontstaat er zicht op een businessmodel om de bossen te behouden.

In de nieuwe bossenstrategie van FMO, waar Engel en zijn collega’s nu aan werken, staat het vermijden van verdere boskap centraal. Voor een deel door net als tot nu toe te investeren in het planten van bomen en de aanleg van plantages voor productiehout. Maar Engel voorziet een verschuiving richting natuurbehoud, en al bestaande natuurbossen helpen beheren. En de aanpak zal ook steeds meer opschuiven richting een landshapsbenadering. “Je kunt niet meer een stuk land geïsoleerd bekijken. Er gaat water doorheen, er is lucht, transport: dat moet allemaal in een masterplan om te weten wat je precies moet doen. Is het goed om hier een conservation project van te maken? Is er biodiversiteit die je moet beschermen? Hoe doe je dat? Welke vormen van duurzame bos- en landbouw zijn er mogelijk? En wat voor opbrengsten zijn er te verwachten?” De volgende vraag is hoe je zo’n aanpak financiert. Blended finance – de inzet van publieke gelden om daarmee een veelvoud aan private investeringen op gang te brengen – wordt steeds meer toegepast. “Aan het eind moet daar een aanpak uitkomen die ►

Een aangeplant bos, maar wel met hoge impactdoelstellingen.

Britten timmeren aan de weg met nieuw bossenfonds

Aan de vooravond van de grote klimaatconferentie in eigen land lanceert de Britse overheid Mobilising Finance for Forests. FMO gaat het nieuwe fonds managen.

“Natuurlijk zijn we trots”, zegt Floor van Oppen, portfolio manager van Mobilising Finance for Forests (MFF). “Het laat de waardering zien voor de activiteiten die wij de laatste jaren op het gebied van bossen en agrobosbouw hebben ontwikkeld.”

Doel van MFF is om met behulp van publiek geld een veelvoud aan private investeringen op te halen voor betere bescherming van de resterende tropische regenwouden in Afrika, Azië en Latijns-Amerika. De Britse overheid stopt er 150 miljoen pond in (ruim 175 miljoen euro), en hoopt daarmee uiteindelijk 850 miljoen pond aan particulier kapitaal te mobiliseren.

De ambities zijn stevig. Maar waarom zou het dit nieuwe fonds lukken wat andere initiatieven maar niet voor elkaar krijgen? Bij FMO wordt gewezen op vernieuwende aanpak. Zo is 20 procent van het geld gereserveerd voor het helpen ontwikkelen van nieuwe projecten. Meestal is daarvoor geen geld bij grote investeringsfondsen; die stappen pas in als de grootste risico’s op mislukking al gepasseerd zijn. Van Oppen: “Met dat geld kunnen onze fondsmanagers projecten oppakken die ze anders zouden laten liggen. Omdat ze te risicovol zijn, of te ingewikkeld. Maar als er uitzicht is dat de activiteit echt kan bijdragen aan minder ontbossing en CO₂, dan kunnen wij nu al in een vroeg stadium steunen.”

De rest van het geld wordt vooral op twee terreinen ingezet. “De Britten verlangen van ons dat we minstens 40 procent van het geld gebruiken voor investeringen in sectoren die de grootste ontbossing veroorzaken”, zegt Van Oppen: “Het doel daarvan is de sector duurzamer te maken.” Het gaat vooral om de grootschalige verbouw van grondstoffen als soja, palmolie en cacao, maar ook veeteelt en houtkap. Een belangrijke rol is daarbij waarschijnlijk weggelegd voor het &Green Fund. Dit fonds bestaat sinds 2017, en komt voort uit IDH (Initiatief voor Duurzame Handel). Het wordt geleid door de voormalige FMO-topman Nanno Kleiterp. FMO verstrekte &Green onlangs een lening van 25 miljoen euro.

&Green is speciaal opgezet om de bedrijven die de grootste ontbossing veroorzaken te helpen verduurzamen. “Dat lukt het fonds alleen als ze een grote speler worden”, zegt Van Oppen. “Essentieel is dat ze kunnen beschikken over geld om de mogelijke verliezen van een nieuwe aanpak deels te compenseren, om zo bedrijven over de streep te trekken. Dat zouden ze kunnen doen met het MFF-geld. We hebben nog geen harde afspraken met &Green, maar zien wel veel mogelijkheden voor samenwerking.”

De tweede focus van het nieuwe fonds ligt op het stimuleren van niet-hout bosproducten. “Essentieel voor het behoud van bossen is dat ze meer economische waarde krijgen. Dat kan in de vorm van ecotoerisme, maar ook door de oogst van allerlei producten uit het bos te stimuleren. En carbon credits zullen ook een steeds grotere rol gaan spelen.”

Naar verwachting zal FMO ook zelf investeren in de MFF-projecten. Van Oppen: “We gaan vooral op zoek naar projecten die opgeschaald kunnen worden. En omdat het fonds de eerste risico’s voor z’n rekening neemt, kunnen andere partijen gemakkelijker meedoen. Dat geldt voor ons, maar hopelijk ook voor veel andere financiële partijen.”

75

P+ | 2021 - 2022

Miro Forestry beschikt over een eigen bomenkwekerij, die werkt aan de lokale bevolking.

› zorgt voor netto groei van de biodiversiteit. Een aanpak waar alle betrokkenen baat bij hebben, de lokale bevolking voorop. Maar het is zo complex, je moet daarvoor veel meer kosten maken dan bij een gemiddeld project.”

Toch is geld niet het eerste probleem. Er komen steeds meer publieke fondsen beschikbaar, en de interesse bij private financiers groeit ook. Er is het REDD+-programma van de VN, dat het voor ontwikkelingslanden aantrekkelijker moet maken hun bossen te behouden doordat ze daarvoor betaald worden. Bedrijven kunnen eraan deelnemen. En zoals gezegd, de stijgende *carbon* prijzen maken investeren in bosbehoud ook financieel aantrekkelijker.

Er is vooral behoefte aan goede projecten. Waar financiers met een gerust hart hun geld in kunnen stoppen. FMO zou zich daar meer op kunnen richten, zegt Engel. Samen met partners, inclusief organisaties als het Wereldnatuurfonds, projecten helpen ontwikkelen. Zoals het nu al doet in het Dutch Fund for Climate and Development. Engel: “Wij kunnen projecten voorfinancieren. Financiering die later door de verkoop van *carbon credits* weer terugverdiend kan worden.”

Engel besluit: “Het besef groeit dat natuur waarde heeft. En dat daarvoor betaald moet worden. In een Disney park betaal je entreegeld. Voor bepaalde diensten van de natuur moeten we ook cashstromen ontwikkelen. Het wordt te schaars om het voor niks weg te geven. Voor je het weet is het alles verdwenen. Dat moeten we voorkomen.” ■

www.fmo.nl/forestry

+ TEKST HANS VAN DE VEEN

+ FOTOGRAFIE OPMEER REPORTS EN DEPOSITPHOTO

Helpen plantages tegen ontbossing?

Het is een van die landen die nog niet zo lang geleden voornamelijk uit bos bestond. Nu is bijna al het land in Laos in meer of mindere mate aangetast door menselijke activiteiten. Maar liefst 80 procent van alle CO₂-uitstoot in het nog weinig geïndustrialiseerde land in Zuidoost-Azië wordt veroorzaakt door ontbossing.

Dat raakt niet alleen de natuur, maar ook de mensen. Ruim twee derde van hen woont op het platteland en is afhankelijk van bossen en rivieren voor inkomen en voedsel. Herbebossing is dus een topprioriteit. Het Zweeds investeringsfonds *SilviCapital* richt zich daarop, samen met een Laotiaanse aandeelhouder. Zij zien grote mogelijkheden voor duurzame bosbouw, en de productie van multiplex voor allerlei toepassingen in de bouw. Daar is veel vraag naar in buurland Thailand en, iets verder weg, India en Zuid-Korea. *Burapha Agroforestry* moet daarin voorzien.

FMO investeerde enkele jaren geleden vijf miljoen dollar in het bedrijf. Met dat geld kon *Burapha* het plantagegebied verdubbelen van ruim 3.500 hectare naar 7.000. Ook is er een fabriek gebouwd waar het multiplex wordt geproduceerd. Dat alles zorgt voor werk en inkomen voor duizenden gezinnen. Prachtig natuurlijk, maar leidt dit ook tot meer bos en minder uitstoot?

“Ja”, zegt Gerhard Engel, investment officer bij FMO: “omdat *Burapha* bomen aanplant op gedegradieerd land. Daar omheen leggen ze bufferzones aan. Dat biedt een alternatief voor houtkap in de resterende natuurlijke bossen.”

De ambities van het bedrijf zijn groot. In tien jaar wil het 60 duizend hectare herbebossen, 2 procent van het totaal aan productief land in Laos. De lokale bevolking kan tussen de aangeplante bomen op de plantage eigen groenten en rijst verbouwen, en hun vee hoeden. De nieuwe inkomstenbronnen die de plantage biedt moet ook illegale praktijken als houtkap en houtskoolproductie tegengaan.